

**М. А. Никола
МИНОВИЋ**
историчар, Чачак
mnikola2702@gmail.com

ЗЕМЉОРАДНИЧКЕ РАБОТЕ ЗАВИСНОГ СТАНОВНИШТВА У СРПСКИМ ЗЕМЉАМА СРЕДЊЕГ ВЕКА (2. ДЕО)

АПСТРАКТ: У насџавку рада који се тиче земљорадничких рабоџа биће речи о још неколицини радних оџшерећења која су љадала на љлећа зависног сџановишџва у српским земљама средњеџ века. Тачније, биће анализирани љодаци у вези са радним обавезама које су се односиле на виноградарсџтво, љриџрему сена, као и узџој и љрераду лана. Главни извори, баш као у љрвом делу, биле су манасџирске љовеље издатоје у средњем веку од сџране владара и власџеле својим задужбинама. Наведене исџраве су љавни, а честџо и једини извори за ову џему, џако да су љредсџављале љолазну џачку и љримарни ослонац љриликом исџраживања.¹

КЉУЧНЕ РЕЧИ: рабоџе велике и мале, земљорадња, виноградарсџтво, љриџрема сена, љајење и љрерада лана, зависно сџановнишџво, манасџирске љовеље, мейхоџје

Виноградарство

Српске средњовековне земље налазиле су се у две климатске области: континенталној и приморској. У приморској (медитеранској) винова лоза је одлично успевала због дугих и топлих лета, па је гајење ове културе било познато још у антици, а није сасвим прекинуто ни у раном средњем веку.² Сигурно је узгајано црно и бело грожђе, мада нема сумње да је заступљеније било ово прво.³ Срби у

својој прадомовини нису познавали културу гајења винове лозе, већ су за њу сазнали тек у новој отаџбини, након што су се населили на простору Балканског полуострва.⁴

У средњем веку виноградом је називан део земље на коме је била засађена винова лоза.⁵ Те површине биле су обично ограђене зидом, плотом, трњем, ровом.⁶ Некада су

[1] Први део рада о земљорадничким рабоџама објављен је у претходном броју Зборника радова Народног музеја у Чачку. Никола Мировић, „Земљорадничке рабоџе зависног становништва у српским земљама средњег века (1. део)“, *Зборник радова Народног музеја XLIX* (Чачак, 2019): 25-40.

[2] Душан Синдик, „Виноград“, у: *Лексикон српског средњеџ века*, приредили Сима Ћирковић и Раде Михаљчић (Београд: Knowledge, 1999), 80-83; Милош Благојевић, *Земљорадња у средњовековној Србији* (Београд: Службени лист СЦГ, 2004)², 107.

[3] Константин Јиречек, *Исџорија Срба II* (Београд: Научна књига, 1952), 169; Душан Синдик, „Виноград“, у: *Лексикон српског средњеџ века*, 80-83. У средњем веку примењивана су

два начина гајења винове лозе. У првом се лоза резивала сваке године повише корена, тако да младице нису могле да израсту високо, а ни да одебљају. Што се тиче другог облика, лоза је пуштана да израсте високо и да ојача, а онда су резивани њени огранци и то изнад корена. Детаљније видети у: Милош Благојевић, *Земљорадња у средњовековној Србији*, 116-119.

[4] Сима Ћирковић, *Срби у средњем веку* (Београд: Идеа; Гло-саријум; Службени гласник, 1995), 66.

[5] Душан Синдик, „Виноград“, у: *Лексикон српског средњеџ века*, 80-83; Снежана Божанић, „Виногради у пограничном систему српског средњовековног друштва: економски, правни, и религиозни карактер“, *Сџоменџца Исџоријског архива „Срем“ 9* (2010): 88.

[6] Константин Јиречек, *Исџорија Срба II*, 169; Милош Благојевић, *Земљорадња у средњовековној Србији*, 106; Снежана Божанић,

око винограда биле постављане и замке (у српском рукопису Земљорадничког закона, у 49. члану, јављају се замке зване ступица, самострел, пругало), а све у циљу заштите од животиња или крађе. Речени члан је прописивао: *Ако неко ѿосѣави сѣуѣицу или самосѣрел или ѿруѣло у доба зрења ѿлогова или ѿрожѣа, и уѣадне у њу ѿас или свиња и уѣине, нека не надокнађује шѣѣѣу ѿсѣодар сѣуѣице.*⁷ Животиње, било домаће или дивље, које би ушле у виноград, могле су власнику да направе огромну штету.⁸

Највећи поседници винограда били су владари, властела и манастири.⁹ Владари су својим задужбинама, између осталог, поклањали и винограде, што се може прочитати међу редовима бројних повеља. Илустрације ради, у документу који је краљ Стефан Урош II Милутин издао Хиландару пише: *У Лозници, у Мораве, виноѿраг.*¹⁰ Истом манастиру је његов унук, цар Стефан Душан, неколико деценија касније потврдио дар: *У Лозници, виноѿраг у Морави.*¹¹ Ако у некој повељи није

.....
„Виногради у пограничном систему српског средњовековног друштва: економски, правни, и религиозни карактер“, 92.

[7] Милош Благојевић, *Земљораднички закон: средњовековни рукопис* (Београд: САНУ, 2007), 65. О самострелу прочитати: Гавро Шкриванић, *Оружје у средњовековној Србији, Босни и Дубровнику* (Београд: Научно дело, 1957), 111-114.

[8] Милош Благојевић, *Земљорадња у средњовековној Србији*, 106.

[9] Виногради нису доносили приходе прве године када су били посађени, већ после две или три сезоне, а тек након пет род је достигао пуно и очекивану величину. Због тога су уложени труд и новац били замрзнути, а земљорадник је остајао без прихода са земље на којој је био посађен виноград. Лакше и јефтиније им је било да посеју житарице или поврће. Из тог разлога су овакве подухвате чешће предузимали богатији слојеви друштва. Милош Благојевић, *Земљорадња у средњовековној Србији*, 123-124; Снежана Божанић, „Виногради у пограничном систему српског средњовековног друштва: економски, правни, и религиозни карактер“, 92.

[10] Стојан Новаковић, *Законски сѿоменици срѣских држава средњеје века* (Београд: Српска краљевска академија, 1912), 390.

[11] Исто, 431; Александра Фостиков, „Збирна повеља краљева Милутина и Стефана Душана Хиландару“, *Сѣари срѣски архив 13* (2014): 97. Што се тиче Лознице, реч је о истоименом селу на обронцима Јелице, југозападно од данашњег Чачка, које се налази у долини Лозничке реке, притоке Западне Мораве. У средњем веку било је део жупе Мораве. Ваља казати и то да је наведени виноград још краљ Стефан Урош I поконио Хиландару. Андрија Веселиновић, „Чачански крај у средњем веку“, у: *Зборник радова „Бојородица Градачка у исѣорији срѣској народа“* (Чачак: Народни музеј, 1993): 65, 71; Александра Фостиков,

било изричито наглашено да манастир посеђује винограде, помен земљорадника који су били у обавези да обрађују исте (или су, пак, били ослобођени ове работе, зависи од концепта правне одребе) указује да је одређени манастир у оквиру своје метохије имао земљу на којој је била посађена винова лоза.¹²

Земљорадници су, поред винограда својих господара, обрађивали и сопствене, тако стичући потребно знање за извршавање ове работе. За обраду винограда била је нужна и одређена стручност.¹³ Зависно становништво које је поседовало сопствене вероватно није обрађивало винограде својих феудалаца, већ је давало *десетак вински* или *намет* вински.¹⁴ Поред десетка, у неким изворима се среће

.....
„Збирна повеља краљева Милутина и Стефана Душана Хиландару“, 130. На основу изнетих података може се извући посредан закључак да је чачански крај у средњем веку био погодан за виноградарство, па се управо из тог разлога у дужем временском периоду јављају површине земље на којима је била засађена винова лоза. Ваља приметити и то да приноси од овог винограда (грожђе, а можда и вино) највероватније нису ношени у Хиландар због велике удаљености. Извесније је да су продавани на неком од локалних панађура, а да је новац добијен на тај начин био прослеђиван на Свету Гору.

[12] Најчешће се у изворима јавља одредба којом су манастирски људи били ослобођени обраде винограда у корист претходног власника. Стојан Новаковић, *Законски сѿоменици срѣских држава средњеје века*, 405, 415, 420, 427, 431, 448, 470, 473, 486, 512, 514, 577, 580, 582, 583, 720; Станоје Бојанин, „Повеља цара Стефана Душана о даровању села Лесковљане манастиру Хиландару“, *Сѣари срѣски архив 4* (2005): 123; Раде Михаљчић, *Закони у сѣарим срѣским исѣравама* (Београд: САНУ, 2006), 139, 167; Драгић Живоиновић, „Велика прилепска хрисовуља цара Стефана Душана Карејској келији Светог Саве (Хил. 149)“, *Сѣари срѣски архив 9* (2010): 65; Смиља Марјановић-Душанић, Татјана Суботин-Голубовић, „Повеља краља Стефана Душана Манастиру Хиландару. Потврда о поклону манастира Св. Ђорђа и села Уложшта који је приложила Милшина жена Радослава“, *Сѣари срѣски архив 9* (2010): 65; Милош Ивановић, „Хрисовуља краља Стефана Душана којом хиландарском пиргу у Хрусји поклања Цркву Св. Богородице у Липљану“, *Сѣари срѣски архив 13* (2014): 43.

[13] Милош Благојевић, *Земљорадња у средњовековној Србији*, 108.

[14] Стојан Новаковић, *Законски сѿоменици срѣских држава средњеје века*, 455, 467, 583, 609, 680, 767. Слична пракса међу балканским Словенима била је на снази још почетком XI века, у време ромејског цара Василија II Бугароубице. Наиме, када је поменути уништио државу цара Самуила (прецизније, његових наследника) дозволио је да дажбине буду убиране на начин на који је то чињено за време владавине поменутих. У складу са тим, било је прописано: *...који ѿосеђује ѿар волова даје држави један модѣј жиѣта и ѿолико ѿроса и један врч вина... Византијски извори за исѣорију народа Јуѿославије, ѿом III, уредници Фрањо Баришић и Божидар Ферјанчић* (Београд: Византолошки

давање вина познато као *чабар*.¹⁵ Ова дажба названа је према посуди за течност.¹⁶ Тако је оснивачком повељом за манастир Св. Арханђела код Призрена било прописано: *...и њојови лашински који су у Шикљи ње држе винограде баштинске, да даје сваки њој чабар вина цркви, а друге рабоје да им не буде ни данка*.¹⁷ У наставку реченог документа пише: *И њриложи Царсџво ми доходак у Горњем Пилошју шџо су давали Царсџву ми чабар вина, њо да дају цркви*.¹⁸ Обавеза давања *чабра* среће се и

.....
институт САНУ, 1966), 151-152; Срђан Пириватрић, *Самуилова држава* (Београд: Византолошки институт САНУ, 1998), 175.

[15] О мерној јединици знаној као чабар погледати: Сима Тирковић, „Мерење и мере у средњовековној Србији“, у: *Рабојници, војници, духовници. Друшџва средњовековној Балкана* (Београд: EQUILIBRIUM, 1997), 148-158; Исти, „Мере и тегови“, у: *Лексикон српској средњег века*, 392-396.

[16] Вино је чувано у бачвама или у великим судовима од иловаче, а трговци су га преносили у јарећим мешинама и бурићима. Иако је у позном средњем веку у унутрашњости српских земаља масовно гајена винова лоза и прављено вино, дубровачки трговци су наставили да га доносе са Приморја. На посебној цени била је малвасија коју су набављали и допремали управо поменути дубровчани. Константин Јиречек, *Историја Срба II*, 169; Момчило Спремић, „Јело и пиће“, у: *Привајни живој у српским земаља средњег века*, приредио Смиља Марјановић-Душанић и Даница Поповић (Београд: Слио, 2004), 130. Занимљивости ради, од заборава је сачуван податак из 1446. године да је у Зајачи просуто вино приликом скидања једне мешине. Због тога је чак настао спор, па је из тог разлога остало ово сведочанство. Момчило Спремић, *Десџој Ђурађ Бранковић и његово доба* (Београд: Српска књижевна задруга, 1994), 649; Исти, „Јело и пиће“, у: *Привајни живој у српским земаља средњег века*, 130. Српски владари допуштали су трговцима Републике Св. Влаха да доносе вино са Приморја, али јасно су им стављали до знања да неће дозвољавати продају вина мешаног са водом. Тако је у једном одговора са Дубровчанима било утврђено: *Дало је краљевсџво ми милосџ дубровчам да си ѡрогају вино без воде... у Брскове у шџру краљевсџва ми. И ако се кџо науге ѡрогов вино с водом... да му се все узме шџо има*. Franz Miklosich, *Monumenta Serbica spectantia historiam Serbiae, Bosnae, Ragusii* (Viennae: Apud guilelmum Braumuller, 1858), 17; Стојан Новаковић, *Законски сџоменици српских држава средњег века*, 137. Дакле, трговцима града под Срђем било је дозвољено да продају вино у Брскове, али само под условом да оно буде чисто, односно без додате воде. Уколико би споразум био прекршен, за казну је трговцима одузимана сва роба коју су поседовали. О тргу Брскове више у: Владета Петровић, „Брсково“, у: *Лексикон ѡрадова и шџрџова средњовековних српских земаља – ѡрема ѡисаним изворима*, редактор Синиша Мишић (Београд: Завод за уџбенике, 2010), 59-60. Што се тиче посуда у којима је чувано и служено вино погледати: Весна Бикић, „Кухиња и трпеза: посуђе у свакодневном животу“, у: *Привајни живој у српским земаља средњег века*, 139-160.

[17] Синиша Мишић – Татјана Суботин-Голубовић, *Свешџо-арханђеловска хрисовуља* (Београд: Историјски институт, 2003), 130.

[18] Исто.

у хрисовуљи цара Стефана Душана којом је зависне људе из села Лесковљане ослободио ове дажбине. Остало је забележено: *И њо село ослободи царсџво ми од свих рабојџа и дажбина, великих и малих: ... ни чабра*.¹⁹ Додуше, у поменутом документу није наглашено да се царска наредба односила на давање вина, али може се основано сумњати да се ради о наведеној дажбини. Иста одредба јавља се и у позном средњем веку, на концу самосталности српских средњовековних земаља. Наиме, у повељи Ивана Црнојевића издатој манастиру на Цетињу помиње се давање које је било дужност сваке куће, а износило је *џри крбле вина*.²⁰ Након пропасти српских средњовековних држава под власт Османског царства нови господари наплаћивали су покороном становништву ушур од виноградарства.²¹

[19] Станоје Бојанин, „Повеља цара Стефана Душана о даровању села Лесковљане манастиру Хиландару“, 123.

[20] Стојан Новаковић, *Законски сџоменици српских држава средњег века*, 779.

[21] Ушур је био десети део (десетина), односно природни или новчани порез у Османском царству узиман од пољопривреде, вртларства, виноградарства, пчеларства и рударства. Што се тиче ушура од виноградарства, он је наплаћиван у природи. Прецизније, одређиван је мерном јединицом познатом под именом чабар. Као пример може бити употребљен попис за област Бранковића спроведен 1455. године. Дакле, то је учињено одмах након освајања ове територије у доба султана Мехмеда II Освајача, па на одличан начин показује какво је стање владало у сумрак српских средњовековних земаља. Узгред буди поменуто, у реченом се налази приличан број података у вези са ушуром. *Oblast Brankovića: opširni katastarski popis iz 1455. godine*, приредили Hamid Hadžibegović, Adem Handžić i Ešref Kovačević (Sarajevo: Orijentalni institut, 1972), 4, 5, 10, 11, 13, 19, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 43, 44, 46, 48, 49, 51, 52, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 69, 71, 72, 74, 75, 76, 78, 79, 81, 83, 84, 86, 87, 88, 89, 90, 91, 93, 96, 97, 98, 99, 101, 102, 103, 104, 105, 106, 108, 109, 111, 112, 114, 115, 116, 118, 121, 122, 123, 124, 125, 127, 128, 129, 131, 136, 137, 139, 141, 142, 144, 150, 157, 158, 159, 160, 173, 174, 176, 178, 180, 185, 186, 187, 188, 190, 191, 193, 194, 196, 198, 199, 200, 206, 207, 211, 214, 215, 217, 219, 221, 225, 227, 236, 237, 238, 241, 242, 243, 245, 247, 248, 249, 250, 251, 252, 253, 254, 261, 265, 266, 268, 269, 273, 275, 276, 277, 278, 279, 280, 281, 282, 283, 285, 287, 288, 292, 295, 296, 299, 300, 304, 306, 307, 308, 309, 320, 321, 323, 324, 325, 332, 340, 341, 342, 345, 346. На основу пажљивог прегледа наведеног катастарскогписа може се уочити да није на свим имањима било винограда, јер нема помена наплате ушура. Из тога, дакле, следи посредан закључак да нису сва домаћинства на својим поседима гајила ову биљку. За доба владавине султана Мехмеда II Освајача исцрпно: Франц Бабингер, *Мехмег Освајач и његово доба* (Нови Сад: Матица српска, 1968); Никола Ватен, „Успон Османлија (1451-1512)“, у: *Историја Османској царсџва*, приредио Робер

Још крајем XII века гајење винове лозе у унутрашњости српских земаља није било раширено, као што ће то бити случај у каснијем периоду.²² Тој тврдњи у прилог иде и део оснивачке повеље за Хиландар, где је први ктитор овог манастира, монах Симеон (бивши велики жупан Стефан Немања) посебно нагласио да је посадио два винограда у околини Призрена.²³ Његов син и наследник, велики жупан Стефан Немањић (касније краљ Стефан Првовенчани), истом манастиру је поклатио два винограда, што додатно потврђује тезу да у српским земљама још крајем XII и почетком XIII столећа узгој винове лозе није био превише развијен.²⁴ И у Приморју је ова пољопривредна грана до средине XIII века имала скромне размере.²⁵ У унутрашњости српских земаља могућност за проширење површина под виновом лозом била је далеко већа у односу на Приморје, јер је било неупоредиво више обрадиве земље.²⁶ Особено сведочанство о томе колико су Срби у средњем веку морали да уложе труда у сађење и узгој винове лозе оставио је Константин Филозоф, биограф деспота Стефана Лазаревића. Учени Бугарин, који је део свог живота провео у држави Лазаревића, записао је у првој половини XV века: *Такође су засађени многи виногради – и није тако без шешкоће као у овој земљи, (која) је прејуна семења, засада и њлогова.*²⁷

Мантран (Београд: Clio, 2002), 93-123; Halil Inaldžik, *Osmansko carstvo: klasično doba 1300-1600* (Београд: Утопија, 2003), 34-45.

[22] Милош Благојевић, „Закон светог Симеона и светог Саве“, у: *Немањићи и Лазаревићи и српска средњовековна државност* (Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 2004), 208. О питању распрострањености винове лозе на тлу српских средњовековних земаља: Милош Благојевић, *Земљорадња у средњовековној Србији*, 107-108.

[23] *И два винограда шуће насадих...* Стојан Новаковић, *Законски сјоменици српских држава средњеје века*, 384.

[24] *... а винограда два и шпрі Кници.* Исто, 385. У вези са тргом Книнац погледати: Владета Петровић, „Книнац“, у: *Лексикон прадова и шпріова средњовековних српских земаља – према писаним изворима*, 130.

[25] Милош Благојевић, *Земљорадња у средњовековној Србији*, 110.

[26] Исто, 111.

[27] Константин Филозоф, *Живот Сѣтефана Лазаревића, гесѣиша српској*, превод и напомене Гордана Јовановић (Београд:

Изгледа да је политичко и економско јачање српске државе за време владавине краља Стефана Уроша II Милутина и његових наследника довело до развоја виноградарства, тако да је у XIV веку ова грана земљорадње добила снажан замах.²⁸ Од тог периода чешће се помињу виногради и работници који су исте обрађивали.²⁹ До пораста површина под виновом лозом довело је и повећање потрошачких центара, попут градова, тргова, рудника, властеоских дворова и великих манастира, али, што је можда још важније, и стално присуство и коришћење радне снаге људи која је била неопходна у обради винограда.³⁰ Велике површине под виноградима захтевале су значајан број радних руку. О томе сажето, али уједно и сликовито, говори народна изрека *Виноград не ишће молишве, нејо мошике.* Успон виноградарства настављен је и у првој половини XV века, о чему је особено сведочанство оставио Бертрандон де ла Брокијер, човек бургундског војводе Филипа Доброг³¹, који је запазио да је Деспотовина била богата животним намирницама и да је имала доброг вина.³²

Издавачки фонд Српске православне цркве Архиепископије београдско-карловачке, 2009), 20.

[28] Милош Благојевић, *Земљорадња у средњовековној Србији*, 110-111.

[29] Да је виноградима придаван нарочити значај сведочи и чињеница да су каткад помињани у повељама као мењници. Рецимо, у већ цитираној Светоарханђеловској хрисовуљи може се пронаћи податак који потврђује ову изјаву. Царском вољом било је унето у документ: *Село Куйелник и црква Свеиша Бојородица, а међа му је... ошуг над Каначке винограде кроз камење љраво у Симеунов дуб.* Синиша Мишић – Татјана Суботин-Голубовић, *Свеишоарханђеловска хрисовуља*, 130. За међе и мењнике погледати: Раде Михаљчић, „Међа“, у: *Лексикон српској средњеје века*, 390-391; Исти, „Мењници“, у: *Лексикон српској средњеје века*, 391-392.

[30] Милош Благојевић, *Земљорадња у средњовековној Србији*, 114.

[31] За Филипа Доброг, војводу Бургундије, уопштено: Сидни Пеинтер, *Исторја средњеје века (284-1500)* (Београд: Clio; Бања Лука: Глас српски, 1997), 404-405, 409, 412, 416, 449-452, 521.

[32] Он је, путујући 1433. године кроз Деспотовину, запазио: *...мноје велике шуме, брејове и долине. А љо шим долинама љосћојо велико мношћиво села и добрих намирница, а нарочито доброј вина.* Bertrand de la Brokijer, *Putopis: putovanje preko mora: kroz Palestinu, Malu Aziju, Srbiju i Francusku* (Београд: Ћигаја štampa, 2002), 109.

Сада се ваља усредсредити на главну тему овог дела рада, а то су работе зависног становништва у вези са обрадом винограда. Најчешће се у документима среће помен да се манастирски људи ослобађају од *винограда* тј. од обавезе да обрађују винограде претходног власника (владара или властеле).³³ Али, с друге стране, имали су дужност да раде у манастирским виноградима и та је работа вероватно распоређивана на све зависне људе на метохији.³⁴ Различите категорије зависног становништва морале су да обрађују винограде. По овом питању најречитија је Бањска хрисовуља којом је било одређено: *А виноград сваки да која, и ѿој и дијак и ошрок, и сви мајстори као и оштали работници. Ко ли ја не ускоја до Васкрсења, да му се во одузме.*³⁵ Као што сама одредба каже, за копање винограда били су задужени попови, дијаци, отроци, мајстори (свих струка) и остали работници, што се вероватно односило на земљораднике (меропхе и сокалнике).³⁶ За несавесно обављање ове работе била је предвиђена казна, и то давање једног вола, што је приморавало земљораднике да на време извршавају ове работе, јер би одузимање вола у време сетве био за њих огроман губитак, за многе ненадокнадив. Истина, није била прецизирана величина обавезе, само је одређено да работа мора бити окончана до Васкрса.³⁷

Поред горе наведених категорија, на неким имањима власи су имали као обавезу да обрађују винограде. Реч је о феудалним подложницима који су живели на метохији цркве Св. Николе у Врању, за које је било заповеђено: *И када обрађују виноград, да им се од цркве даје хлеб и вино.*³⁸ За разлику од осталих

категорија зависног становништва, власи су за работу обраде винограда добијали храну (хлеб и вино), што их је, у одређеној мери, стављало у повољнији положај у односу на друге феудалне зависнике.

Што се тиче Бањске хрисовуље и одредбе да разне категорије становништва обрађују виноград, требало би поменути да за попове то није било тако необично и ретко, јер су они сличну обавезу имали и на дечанској метохији (с тим што је речено да поред попова виноград обрађују сви који држе земљу).³⁹ Не само на ова два манастирска имања, већ и на другим (укључујући и световна властелинства), попови су морали да обрађују виноград, али није било наглашено колико је требало то да раде (у броју дана или у површини земље).⁴⁰ С друге стране, не јавља се тако често одредба да су дијаци имали као работу да обрађују виноград, изузев ако се поменути не сврстају под *било ко који земљу држи.*⁴¹

И за занатлије није било необично да обављају пољопривредне работе, па није усамљен случај да се они јављају у улози земљорадника. У све три Дечанске хрисовуље може се прочитати: *А ковачи и златшари и седлари и кројачи и кожари и сви мајстори да работшају и ору као и сокалници. И што ураде сокалници и сви мајстори, жито и вино, што све да среде и предају у цркву.*⁴² Као што се да видети, сви мајстори са дечанских поседа били су у обавези да обављају различите пољопривредне работе, укључујући и обраду

.....
 Стефана Душана о поклањању цркве Светог Николе у Врању манастиру Хиландару, *Сћари српски архив* 4 (2005): 77; Раде Михаљчић, *Закони у сћарим српским исјравама*, 170.

[39] *А виноград сви да којају, или ѿој, или било ко који земљу држи.* Ова одредба налази се у све три Дечанске хрисовуље. Раде Михаљчић, *Закони у сћарим српским исјравама*, 153, 157, 162.

[40] Марија В. Копривица, Попови и протопопови српске цркве у средњем веку (докторска дисертација, Филозофски факултет, 2011), 121. Примера ради, Светоарханђеловском хрисовуљом било је одређено: *А који се ѿојови налазе у целој обласи Арханђеловој, да им је закон о винограду...као што је закон у Сћугеници и у Свејој Симеона. Синиша Мишић – Татјана Суботин-Голубовић, Свејоарханђеловска хрисовуља*, 143.

[41] Видети напомену бр. 39.

[42] Раде Михаљчић, *Закони у сћарим српским исјравама*, 152, 156, 161.

[33] Видети напомену бр. 12.

[34] Милош Благојевић, *Земљораднички закон: средњовековни рукопис*, 280.

[35] Раде Михаљчић, *Закони у сћарим српским исјравама*, 142.

[36] Милош Благојевић, „Закон светог Симеона и светог Саве“, у: *Немањићи и Лазаревићи и српска средњовековна државност*, 209.

[37] Трбало би поменути да Васкрс није фиксни празник и да је по јулијанском календару могао пасти између 22. марта и 25. априла.

[38] Стојан Новаковић, *Законски синоници српских држава средњега века*, 415; Смиља Марјановић-Душанић, *Повеља краља*

винограда (имали су да манастиру дају вино, тј. готов производ, што значи да су морали да обаве све работе у вези са виноградарством).

За категорије становништва попут меропаха, сокалника и отрока виноградарске работе нису биле ништа чудно. Најчешће су меропси били у обавези да извршавају ова оптерећења, а иста су била одмерена или бројем дана или површином земље коју је требало обрадити. Примера ради, у дечанским хрисовуљама за меропхе је било одређено: *...винограда маџ ђо мери као и у друџим црк-вама.*⁴³ Ова одредба јасно и недвосмислено сведочи да је широм српских земаља била устаљена пракса да меропси обрађују један мат винограда. И за сокалнике који су припадали овом манастиру важило је оптерећење *винограда маџ.*⁴⁴

У неким повељама обавеза работања у винограду била је одмерена бројем дана. Тако је у *Закону ђодџрађу* за отроке који нису имали коње било прописано: *И дан у винограду да рабодџају.*⁴⁵ Исти случај је са два документа за поседе манастира Св. Петра Коришког, где у *Закону мейхоџи* стоји наредба *...дан винограда.*⁴⁶ И у Душановом законику 68. чланом било је заповеђено да виноград буде окопан један дан од стране меропаха.⁴⁷

Ипак, било је и одступања од устаљене праксе, па је тако у повељи господара Балше III Балшића за манастир Св. Николе на Врањини било прописано да зависни људи *...којају цркви два дни винограде.*⁴⁸

Ако работа обраде винограда није била одређена бројем дана или површином земље, онда је било уопштено прописано да зависни људи обрађују манастирске винограде. На светоарханђеловској метохији важила је заповест: *...и виноград да обрађује сваки ђо закону као у Сџугеници у Свейџој Симеона.*⁴⁹ Наведени цитат сведочи да су зависни људи са светоарханђеловског имања имали обавезу обраде винограда исто као и подложници са поседа манастира Студенице.

Општа радна обавеза за зависне људе такође се може срести на властелинству задужбине породице Драгаш.⁵⁰ Наиме, они су за *црквене људе* који су припадали њиховој баштинској задужбини у селу Архиљевици одредили: *Винограде црквене да обрађују ђо селима...*⁵¹

Неуобичајен податак може се прочитати у хрисовуљи за гробну цркву првог српског цара. Наиме, на метохији манастира Св. Арханђела код Призрена и властела је морала да ради у винограду: *И власџела која се налази у цркве ... и ђо џарцелу винограда...*⁵² Реч је свакако о ситној властели, тј. властеличићима, који су били подложни манастиру.⁵³

[43] Раде Михаљчић, *Закони у сџарим срџским исџравама*, 152, 156, 161. Мат је у средњем веку био мера за површину, а износио је 965 м², што је утврђено истраживањем које је обавио Милош Благојевић. О реченом питању прочитати: Милош Благојевић, *Земљорадња у средњовековној Србији*, 251-270. До тада, у литератури је махом било заступљено мишљење да је један мат износио 939, 18 м². Што се тиче старијег становништва погледати: Милош Благојевић, *Србија у доба Немањића* (Београд: Вајат, 1989), 48; Сима Ђирковић, „Мерење и мере у средњовековној Србији“, у: *Рабоџници, војници, духовници. Друштва средњовековној Балкана*, 158-159.

[44] Раде Михаљчић, *Закони у сџарим срџским исџравама*, 152, 156, 161.

[45] Стојан Новаковић, *Законски сџоменици срџских држава средњег века*, 402; Раде Михаљчић, *Закони у сџарим срџским исџравама*, 141.

[46] Симиша Мишић, „Хрисовуље цара Стефана Душана о Светом Петру Коришком са сабора у Крупиштима“, *Сџари срџски архив 11* (2012): 69, 78.

[47] *Мероџсима закон ђо свој земљи: ... и виноград да којају дан један... Душанов законик*, приредио Ђорђе Бубало (Београд: Завод за уџбенике, Службени гласник, 2010), 173.

[48] Стојан Новаковић, *Законски сџоменици срџских држава средњег века*, 583.

[49] Симиша Мишић – Татјана Суботин-Голубовић, *Свейџоарханђеловска хрисовуља*, 140.

[50] За питање територије којом је владала породица Дејановић (Драгаш): Миодраг Рајичић, „Основно језгро државе Дејановића“, *Исџорџски часоџс 4* (1954): 228-235.

[51] Стојан Новаковић, *Законски сџоменици срџских држава средњег века*, 447; Павле Драгичевић, „Повеља „царице“ Јевдокије и њеног сина Константина о даривању Хиландару њихове баштинске цркве у Архиљевици“, *Сџари срџски архив 10* (2011): 92.

[52] Симиша Мишић – Татјана Суботин-Голубовић, *Свейџоарханђеловска хрисовуља*, 141.

[53] Ситна властела или властеличићи били су ниже племство у Србији и Босни. Термин властеличић први пут се среће у повељи издатој Дубровчанима од стране краља Стефана Драгутина. Неколико деценија касније властеличићи су

На који начин су обављане рабoте у винограду у унутрашњости српских земаља мало се зна, мада су вероватно биле сличне као у Приморју, с тим да су вероватно рокови за окончање радова били другачији због различите климе. Прво је требало извршити чишћење винограда, под чим се подразумевало орезивање лозе и изношење прошлогодишњих лозница. У Приморју је то вршено у јануару, а у унутрашњости нешто касније.⁵⁴ Затим је следило окопавање винограда, које је у Приморју обављано два или три пута годишње.⁵⁵ У документима која су се односила на унутрашњост српских земаља не помиње се два или три окопавања, већ само једно, али не сме се олако закључити да је у тим пределима обављано само једно, већ су и ту морала да се изврше барем два окопавања. За ту работу је коришћена мотика, али и рало.⁵⁶ Следеће што је било потребно

.....
своје место нашли и у Душановом законнику. Гледајући њихов правни положај, били су слични властели, што је потврђивао и Законик. Баш попут властеле, држали су баштине, за које су од владара добијали исправе. Владимир Алексић, „Повеља цара Стефана Душана властеличићу Иванку Пробиштитовићу“, *Сџари српски архив 8* (2009): 69-80; *Душанов законик*, 163, 167, 169, 175, 203, 204, 215. О категорији становништва познатој као властеличићи детаљније проучити следећу литературу: Сима Ђирковић, *Историја средњовековне босанске државе* (Београд: Српска књижевна задруга, 1964), 189-190; Михаило Динић, *Хумско-Требњинска властела* (Београд: Научно дело, 1967), 86-101; Теодор Тарановски, *Историја српској њрава у немањинској држави* (Београд: Службени лист СРЈ, 1996)², 11-46; Раде Михаљчић, „Властеличићи“, у: *Лексикон српској средњег века*, 91-92; Срђан Шаркић, „Правни положај властеле у средњовековној Србији“, *Зборник радова Правној факултету у Новом Саду XLIV 1* (2010): 7-27; Милош Благојевић, *Српска државност у средњем веку* (Београд: Српска књижевна задруга, 2011), 125-126, 245-248.

[54] Милош Благојевић, *Земљорадња у средњовековној Србији*, 125.

[55] Исто. Работа позната у изворима као копање може се пронаћи у неколицини српских средњовековних повеља. Стојан Новаковић, *Законски сџоменици српских држава средњег века*, 455, 496, 498, 609, 662, 680; Раде Михаљчић, *Закони у сџарим српским исправама*, 166; Драгић Живојиновић, „Повеља великог слуге Јована Оливера Манастиру Светог Димитрија у Кочанима“, *Сџари српски архив 11* (2012): 26; Синиша Мишић, „Хрисовуља цара Стефана Душана о оснивању Злетовске епископије“, *Сџари српски архив 13* (2014): 188. Што се тиче копања као обавезе зависног становништва уопштено видети: Никола Миновић, „Земљорадничке рабoте зависног становништва у српским земљама средњег века (1. део)“, 28.

[56] Милош Благојевић, *Земљорадња у средњовековној Србији*, 126. О мотици видети: Марко Поповић, „Алати“, у: *Лексикон српској средњег века*, 6-10; Милош Благојевић, *Земљорадња*

обавити јесте заламање лозе. Ово је извршавано тако што су сечени или откидани врхови лозе са циљем да она у пролеће не порасте високо.⁵⁷ За ово су употребљавани косири.⁵⁸ Поред ових послова, ваљало је у винограде доносити нове притке ради замене старих које су сатрулиле или биле поломљене.⁵⁹ Земљиште на коме је била засађена винова лоза морало се ђубрити ради плодности, што је у Приморју чињено сваке четврте или пете године.⁶⁰ Када су биле завршене све наведене обавезе, до бербе грожђа остајало је око месец дана, у зависности да ли је година била топла или хладна.⁶¹ Све ове рабoте било је неопходно обавити да би се добио добар принос од винограда. Након што је грожђе сазрелило и било убрано, следио је процес производње вина. Грожђе се, пре свега, муљало, а то је био веома битан чин пре него што би вино сазрелило. Од тога је у великој мери зависио квалитет овог алкохолног пића.⁶²

О значају који је вино имало сувишно је говорити. У средњем веку оно је сматрано

.....
у средњовековној Србији, 21-24. Што се тиче рала прочитати: Марко Поповић, „Алати“, у: *Лексикон српској средњег века*, 6-10; Милош Благојевић, *Земљорадња у средњовековној Србији*, 32-51.

[57] Милош Благојевић, *Земљорадња у средњовековној Србији*, 126.

[58] Косир се састојао од дрвене дршке и металног сечива па је подсећао на дужи нож, а био је повијен на врху. Било их је различитих облика и величина. За обраду винограда коришћени су посебни косири називани винорезни. Марко Поповић, „Алати“, у: *Лексикон српској средњег века*, 6-10; Милош Благојевић, *Земљорадња у средњовековној Србији*, 26-27.

[59] Милош Благојевић, *Земљорадња у средњовековној Србији*, 127.

[60] Коришћено је ђубриво животињског порекла. Милош Благојевић, *Земљорадња у средњовековној Србији*, 128; Ђуро Тошић, „Сточарство у средњовековној требњинској области“, *Историјско-Ласник 1-2* (1995): 37-39; Исти, *Требњинска област у средњем вијеку* (Београд: Историјски институт САНУ, 1998), 160-164.

[61] Милош Благојевић, *Земљорадња у средњовековној Србији*, 128.

[62] Момчило Спремић, „Пића“, у: *Лексикон српској средњег века*, 517-519; Исти, „Јело и пиће“, у: *Приватни живиој у српским земљама средњег века*, 129. Сведочанство о значају вина као симболу богатства и благостања оставио је Сава Немањин у житију свог оца Св. Симеона. Наиме, први српски архиепископ је записао: *Пошћујуће Госјода од својих њраведних ѡрудова и дајише му ѡрвине од својих ѡлодова ѡраведних, да би се исцјуниле жишњнице ваше мношћивом ѡшенице, а ѡивнице ваше да би вино ѡочиле. Свеѡи Сава: Сабрани сѡиси, приредно Димитрије Богдановић* (Београд: Просвета, 2008), 125.

за најотменије пиће.⁶³ Вино је, заједно са хлебом, компонента Светог Причешћа.⁶⁴ У неким манастирима вино је чувано у подрумима (Дечани).⁶⁵ За *виницу* манастира Св. Арханђела код Призрена, односно место где је било похрањивано вино, цар Стефан Душан је одредио утврђење изнад манастира (Вишеград).⁶⁶ Што се тиче одређених манастира, било је забрањено на њихов посед унети страном вино, тј. оно које није произведено на имањима истих.⁶⁷ Вино је највише трошено на дворovima владара и властеле, а хлађено је ледом.⁶⁸

[63] Момчило Спремић, „Пића“, у: *Лексикон српској средњеј века*, 517-519; Исти, „Јело и пиће“, у: *Привајни живиш у српским земљама средњеј века*, 128.

[64] Снежана Божанић, „Виногради у пограничном систему српског средњовековног друштва: економски, правни и религиозни карактер“, 90.

[65] *...а мершик вински исклесих у мрамору и љризидах крај врајта подрума*. Раде Михаљчић, *Закони у старим српским исправама*, 164.

[66] *...изнађосмо Град јорњи на Пишанама, Вишеград... да је жишница, и виница, и месџохранилница црквена... Сениша Мишић – Татјана Суботин-Голубовић, Свејоарханђеловска хрисовуља, 120. О Вишеграду погледати: Сениша Мишић, „Вишеград“, у: *Лексикон градова и шрџова средњовековних српских земаља – љрема љисаним изворима*, 73.*

[67] У повељи за манастир Св. Ђорђа Скоропостижног код Скопља краљ Стефан Урош II Милутин је заповедио: *И љосџави краљевсџиво ми љанџиџр, и на сем љанџиџри да се љродаје црквено вино, и хлеб, и месо, а ин никџо да не љродаје без љиуменова блаословџенија. Ко ли се обрџе џродав, да љлаши 12 љерџер и да му мезе цркв вино и хлеб и месо. Такође и у свех мџџохијах Свеџаџо Георџија да не мџџеах никџо вина унесџи. Стојан Новаковић, *Законски сџоменици српских држава средњеј века*, 611. Дакле, владар је овом наредбом заштитио манастир и његово право прече продаје вина. Додуше, било је допуштено да се, уз сагласност игумана, може продавати вино које није припадало манастиру, али само уз адекватну надокнаду у новцу.*

[68] Мавро Орбин је забележио да је Радивоје, син босанског краља Стефана Остоје, умро од грознице јер је претерано пио вино са ледом. Бенедиктински монах из Дубровника је оставио забелешку: *Умро је млад од џролејне грозице коју је добио заџо шџо је љио мноџо вина расхлађеној ледом*. Мавро Орбин, *Краљевсџиво Словена* (Београд: Српска књижевна задруга, 1968), 162. Упркос неспорној чињеници да није сачувано прегршт нарадивних извора из историје средњеј века, ово ипак није једини податак о здравственим проблемима проузрокованим прекомерном конзумацијом грозђа и вина. Наиме, у време када је краљ Стефан Душан у савезу са претендентом на ромејски престо Јованом Кантакузином освајао велика пространства која су потпадала под власт легитимног цара у Константинопољу, дошло је до једног занимљивог догађаја. Елем, приликом опсаде града Сера крајем лета 1342. године од стране Јована Кантакузина, српски војници који су му помагали у том подухвату су пострадали, јер су *Прџоваривши се меговином и месом, којима овај крај веома обилује и заџим измуљавши џрожђеса*

Припрема сена

У српским земљама средњеј века широки слојеви друштва су гајили или, пак, били поседници разних сорти стоке. То је био случај у малим сеоским домаћинствима, још присутније међу сточарским скупинама, а нарочито на великим властелинствима и метохијама. Да би се животиње током зиме прехраниле, сено је морало бити припремљено. То је била главна храна која је у том периоду тешко могла да буде замењена нечим другим.⁶⁹ Због тога је кошење био посао од велике важности.⁷⁰ Оно је припремано на ливадама и сенокосима, па је из тог разлога на поменути површинама било забрањено напасање стоке.⁷¹ Постојала је разлика између ливада и сенокоса, а састојала се у томе што су се ливаде налазиле у нижим пределима и биле измешане са ораницама, док је право њиховог коришћења

*слашким мошџом се одмах љреџијајуџи, заџагоше у вајџру и изнемоџлџи болешџу обрвани умираху. И не мали број високих сџарешина умре и од војске више од хиљаду и љџџ сџџишина људи. Од Ромеја, који су љраџили цара, ниједан није умро, ниџи се разболео. Визанџијски извори за исџорију народа љуџославије, џџом VI, уредници Фрањо Баришић и Божидар Ферјанчић (Београд: Византолошки институт САНУ, 1986), 412-413. За разлику од Јована Кантакузина, коме је као учеснику тог догађаја било добро познато због чега је умрло више од хиљаду љџџ сџџишина људи, укључујуџи не мали број високих сџарешина, Ниџифор Григора није био сигуран шта је био узрок реченог помора, али је ипак оставио следећи запис: *...нека оџака болесџ сручи се на џџабор Трибала; и џи од необузваној и неумереној џеђења џрожђа, или збој некој друџој узрока, не знам које од џџа два. Пошџо доисџи свака рука и лекарско знање беху немоџни љроџив болесџи, свакодневно су мноџи мрџваџи љокоџавани*. Исто, 241. О савезу краља Стефана Душана и претедента Јована Кантакузина (потоњег цара Ромеја): Божидар Ферјанчић, Сима Ђирковић, *Стефан Душан, краљ и цар: 1331-1355* (Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 2005), 103-122; Радивој Радић, *Црно сџџолеђе: Време Јована V Палеолоја (1332-1391)* (Београд: Завод за уџбенике, 2013), 138-147. Занимљиво је да су средњовековни људи примењивали разне методе у трежњењу од пијанства. О овом питању погледати: Реља В. Катић, *Српска средњовековна медиџина* (Горњи Милановац: Дечје новине, 1990), 47-48; Радивој Радић, „Болести и лечење“, у: *Привајни живиш у српским земљама средњеј века*, 408.*

[69] Милош Благојевић, „Планине и пашњаци у средњовековној Србији (XIII и XIV век)“, *Исџоријски љласник 2-3* (1966): 69; Реља В. Катић, *Сџџочарсџиво средњовековне Србије* (Београд: САНУ, 1978), 91.

[70] Милош Благојевић, „Сенокосеније или сено“, у: *Лексикон српској средњеј века*, 667.

[71] Милош Благојевић, „Планине и пашњаци у средњовековној Србији (XIII и XIV век)“, 57.

увек припадало одређеном лицу, без обзира на статус. Сенокоси су се могли простирати на мањим или већим надморским висинама, никад међу ораницама, и били су груписани на једном месту, а право коришћења имало је цело насеље.⁷²

Зависно становништво припремало је сено за своје и потребе стоке феудалних господара. Најчешће се у владарским и властеоским повељама помињу људи који су додељивани манастиру и притом били ослобођени од *сенокосенија*, *сенокоса*, *сена*, *кошења сена*. Прецизније речено, владари и властела су се одрицали ових услуга у корист манастира који су даривали.⁷³ Али зависни људи са манастирских поседа морали су да обављају работе око припреме сена за

потребе својих нових господара (тачније, њихове стоке), која је често била бројна.⁷⁴

Манастири као феудални господари нису могли неограничено да захтевају од својих подложника да припремају сено, већ је било тачно одређено колико су људи са метохије били у обавези да раде.⁷⁵ То је био деликатан и ризичан посао, јер се морало водити рачуна да се обави у најпогодније време за кошење и сушење траве. Добро припремљено сено садржало је витамине и хранљиве састојке потребне стоци.⁷⁶ Кошење се обављало оруђем које се у средњем веку називало коса (што је случај и данас). Она се састојала од дрвене дршке и металног сечива прављеног од гвожђа, знатне дужине, док је на врху је било савијено. За дршку је било причвршћено металним прстеном.⁷⁷

[72] Оливадама и сенокосима и разлици између ова два термина: Милош Благојевић, „Планине и пашњаци у средњовековној Србији (XIII и XIV век)“, 57-68.

[73] Стојан Новаковић, *Законски сјоменици српских држава средњег века*, 309, 401, 405, 411, 420, 424, 427, 448, 453, 456, 470, 473, 486, 496, 498, 512, 514, 582, 590, 720, 767; Раде Михаљчић, „Хрисовуља цара Уроша мелничком митрополиту Кирилу“, *Сџари српски архив 2* (2003): 89; Станоје Бојанин, „Повеља цара Стефана Душана о даровању села Лесковљане манастиру Хиландару“, 123; Жарко Вујошевић, „Хрисовуља цара Стефана Душана Хиландару о селу Потолину“, *Сџари српски архив 5* (2006): 119; Смиља Марјановић-Душанић, Татјана Суботин-Голубовић, „Повеља краља Стефана Душана о поклону Хиландару села Полошко“, *Сџари српски архив 6* (2007): 58; Драгић Живојиновић, „Скопска хрисовуља цара Душана за келију Светог Саве Јерусалимског у Кареји (Хил. 31)“, *Сџари српски архив 7* (2008): 63; Исти, „Велика прилепска хрисовуља цара Стефана Душана Карејској келији Светог Саве (Хил. 149)“, 77; Смиља Марјановић-Душанић, Татјана Суботин-Голубовић, „Повеља краља Стефана Душана Манастиру Хиландару. Потврда о поклону манастира Св. Ђорђа и села Уложиста који је приложила Милшина жена Радослава“, 65; Сениша Мишић, „Хрисовуља краља Стефана Душана Хиландару којом прилаже властелина Рудла“, *Сџарисрпски архив 9* (2010): 78; Жарко Вујошевић, „Повеља господина Константина Драгаша Хиландару о поклонима војводе Дмитра (Хил. 63)“, *Сџари српски архив 9* (2010): 117; Исти, „Повеља браће Драгаша Хиландару о Цркви Св. Власија“, *Сџари српски архив 10* (2011): 74; Павле Драгичевић, „Повеља „царице“ Јевдокије и њеног сина Константина о даривању Хиландару њихове баштинске цркве у Архилевици“, 90; Владета Петровић, „Две хрисовуље краља Стефана Душана којима потврђује Хрељине поклоне Манастиру Хиландару у Штипу и Струмици“, *Сџари српски архив 13* (2014): 7; Милош Ивановић, „Хрисовуља краља Стефана Душана којом хиландарском пиргу у Хрусји поклања Цркву Св. Богородице у Липлану“, 43.

[74] Значајан број средњовековних повеља садржи податке који јасно и недвосмислено говоре о врсти стоке коју су манастири имали у свом поседу. Такође, наведено је и зависно становништво које је као дужност (често једину) имало да се стара о тим животињама. Разумљиво, поменуте обавезе су повераване власима, јер су они у пастирским работама били највичнији. Што се тиче животиња које су имали манастири, у повељама се налазе помени коња, кобила, оваца, јагањаца, говеда, крава, свиња. Стојан Новаковић, *Законски сјоменици српских држава средњег века*, 395, 415, 438, 628, 654; Сениша Мишић – Татјана Суботин-Голубовић, *Светиоарханђеловска хрисовуља*, 142, 143, 144; Смиља Марјановић-Душанић, „Повеља краља Стефана Душана о поклањању цркве Светог Николе у Врању манастиру Хиландару“, *Сџари српски архив 4* (2005): 77; Раде Михаљчић, *Закони у сџарим српским исјравама*, 144, 146, 147, 148, 154, 157, 162-163, 170; Александра Фостиков, „Збирна повеља краљева Милутина и Стефана Душана Хиландару“, 92. Разуме се, овим пописом извори се не исцрпљују, али како сточарство није основна тема овог чланка, нема потребе наводити дословно све податке у вези са овом проблематику. Што се тиче литературе, она је за ову тему заиста велика, тако да ће бити наведени само неки радови: Радомир Ивановић, „Дечански катуни“, *Историјски часопис 3* (1952): 257-264; Исти, „Катунска насеља на манастирским властелинствима“, *Историјски часопис 5* (1955): 399-411; Реља В. Катић, *Сџочарство средњовековне Србије*; Ђуро Тошић, „Сточарство у средњовековној требињској области“, 37-50; Сениша Мишић, *Хумска земља у средњем веку* (Београд: DBR International Publishing, 1996), 202-208; Ђуро Тошић, *Требињска област у средњем вијеку*, 160-171; Милош Благојевић, „Сточарство“, у: *Лексикон српској средњег века*, 710-714; Исти, „Закон светог Симеона и светог Саве“, у: *Немањини и Лазаревићи и српска средњовековна државност*, 191-246; Esad Kurtović, *Konj u srednjovjekovnoj Bosni* (Sarajevo: Univerzitet, 2014), 197-293.

[75] Милош Благојевић, „Планине и пашњаци у средњовековној Србији (XIII и XIV век)“, 70.

[76] Реља В. Катић, *Сџочарство средњовековне Србије*, 91-92.

[77] Милош Благојевић, *Земљорадња у средњовековној Србији*, 26.

Работе у вези са припремом сена најчешће су биле одмерене бројем дана (од једног до три) или површином земље коју је ваљало обрадити. У неким повељама није било одређено колико су тачно радници имали да косе, мада то нимало не чуди, јер је свима на имању сигурно било добро познато колике су површине биле намењене за сенокос и колико је радних руку било потребно да то заврши а да се радници превише не оптерете, како би били у стању да извршавају остале многобројне работe.⁷⁸ То је сигурно зависило и од величине манастирског имања, тј. колико је ливада и сенокоса који од њих поседовао.⁷⁹

[78] О врсти и бројности *работа великих и малих* уопштено: Милош Благојевић, „Работе велике и мале“, у: *Лексикон српској средњеј века*, 609. За појединачне работe видети: Никола Миноввић, „Војска“ као работа зависног становништва“, *Зборник радова Народнoг музеја XLVI* (Чачак, 2016): 27-36; Исти, „Тврди град“: Градозиданије и градобљуденије као работe зависног становништва“, *Зборник радова Народнoг музеја XLVII* (Чачак, 2017): 7-21; Исти, „Риболов и лов као работe зависног становништва (према манастирским повељама)“, *Зборник радова Народнoг музеја XLVIII* (Чачак, 2018): 7-21; Исти, „Земљорадничке работe зависног становништва у српским земљама средњег века (1. део)“, 25-40.

[79] Дарујући своје задужбине владари су, између осталог, поклањали и просторе који су били погодни за припрему сена, односно ливаде и сенокосе. Због изузетне важности, своје место су нашли међу редовима повеља. Примера ради, велики жупан Стефан Немањић је Хиландару поконио... *иланину Добре Доле...* Стојан Новаковић, *Законски сјоменици српских држава средњеј века*, 385. У оквиру метохије Дечана налазиле су се планине које су биле ваљане за испашу стоке: Алтинске, Ујездин, Ђеравица, Туртеш, Савин Сјенокос, Добра Риека, Вардиште итд. Радомир Ивановић, „Дечански катуни“, 258. Ваљало би рећи и то да је искључиво право напасања стоке на пашњацима имао само власник (владар, властелин, манастир, сточарско или земљорадничко насеље). Било је строго забрањено напасати стоку на туђем поседу. Заштиту својине над пашњацима и спречавање претеране испаше регулисао је 82. члан Душановог законика, који је прописивао: *Где се задржи Влах или Арбанасин у селу, у шом селу да се не заустави дрући који за њим иде. Ако се на силу заустави, да илаши йошку и оно шшо је исјасао. Душанов законик*, 178. Дакле, заустављање влашких или арбанашких стада представљало је велико оптерећење за село, па је због тога Закоником било регулисано да ако би се једна сточарска породица са својим стадом зауставила у неком селу, следећа на то није имала право. На овај начин село је штићено од претераног сиромашења. Истина, туђи пашњаци су могли бити коришћени, али само уз адекватну надокнаду. Дажбина која је плаћана због тога називана је траварина и јавља се у средњовековним документима којима су манастири били ослобађани тог давања. Додуше, у њима није навођено колико је траварина износила, мада је то вероватно зависило од бројних фактора. Оно што је познато јесте да је плаћана владарима и феудалним господарима. Стојан Новаковић, *Законски сјоменици српских држава средњеј века*, 310, 436, 448, 453, 455, 456, 467, 512, 514,

На метохији манастира Св. Богородице Бистричке за меропхе је било прописано: *Сено да коси дори ја и несјане*, док је сокалницима било одређено: *Сено да коси с меројхом једнако*.⁸⁰ Из ова два примера следи закључак да су меропси и сокалници на поседима овог манастира морали да косе траву докле год је имало за кошење.

Земљорадници који су живели на метохији манастира Св. Арханђела код Призрена били су у обавези... *сено да косе цркви колико је йошребно...*⁸¹ Исти посао као и Србљи имали су Арбанаси на поседима овог манастира, а за њих је важило: *А Арбанаси који се налазе у цркви да работјају као и Србљи...*⁸² Необична одредба среће се за поменути манастир, где стоји: *И власишела која се налази у цркве, ... и сена да коси један дан, и здене...*⁸³ Ово је

.....
531, 759; Исти, *Село* (Београд: Српска књижевна задруга, 1965), 41; Милош Благојевић, „Траварина“, у: *Лексикон српској средњеј века*, 736-737. Поред траварине, у изворима се могу прочитати и слична давања позната под терминима иномистро и планинотик. Иномистро је дажина која је у царству Ромеја плаћана у новцу за стоку. Не среће се на тлу старих српских земаља, али се јавља у крајевима јужно од Врања и то од времена краља и цара Стефана Душана. Не може се изједначити са травнином, али јој је била врло слична. Стојан Новаковић, *Законски сјоменици српских држава средњеј века*, 448, 461, 512, 514, 759; Павле Драгичевић, „Повеља „царице“ Јевдокије и њеног сина Константина о даривању Хиландару њихове баштинске цркве у Архилевици“, 90; Милош Благојевић, „Иномистро“, у: *Лексикон српској средњеј века*, 259. Планинотик је дажина која је плаћана за коришћење планинских пашњака. Разликовала се од травнине и иномистра. Стојан Новаковић, *Законски сјоменици српских држава средњеј века*, 310; Раде Михаљчић, „Хрисувоља цара Уроша мелничком митрополиту Кирилу“, 89; Милош Благојевић, „Планинотико или планинотик“, у: *Лексикон српској средњеј века*, 519.

[80] Стојан Новаковић, *Законски сјоменици српских држава средњеј века*, 590.

[81] Сениша Мишић – Татјана Суботин-Голубовић, *Светлоарханђеловска хрисувоља*, 140.

[82] Исто, 141. Термин Арбанас је означавао не само етничку скупину већ и социјалну категорију зависног становништва. Члан 82. Душановог законика изједначавао их је са власима као сточарима. На светоарханђеловским поседима били су поравнати са земљорадницима (Србљима) по питању неких работа. О Арбанасима детаљније видети у: Божидар Ферјанчић, „Албанци у византијским изворима“, у: *Илири и Албанци* (Београд: САНУ, 1988), 285-322; Сима Ђирковић, „Албанци у огледалу јужнословенских извора“, у: *Илири и Албанци*, 323-360; Теодор Тарановски, *Историја српској права у неманићкој држави*, 108-114; Раде Михаљчић, „Арбанас“, у: *Лексикон српској средњеј века*, 14-15.

[83] Сениша Мишић – Татјана Суботин-Голубовић, *Светлоарханђеловска хрисувоља*, 141.

јединствен податак којим је било одређено да властела има обавезу да коси, а затим да покошено здене. Додуше, они су били повлашћени у односу на земљораднике, јер су имали да косе само један дан (и да здену), док су ови други косили колико је било потребно.⁸⁴ Ове одредбе донекле упућују на закључак да је на реченом имању потреба за сеном била велика, тј. да је манастир поседовао приличан број грла стоке, па је управо из тог разлога оснивачком повељом било прописано да шири слојеви средњовековног друштва (укључујући и ситну властелу) косе за потребе манастира.

У неким документима тачно је било одређено колико је имало да се работа око припреме сена, тј. прецизиран је број дана и работе које су имале да се обаве. Као пример биће узета Бањска хрисовуља којом је било прописано следеће: *А сено да косе као меројси, и сокалници и мајстори сви једнако, и на накосицу сваки да изађе ко може косу да држи, за један дан, осим њоја. Тако ишћо и на њлашћење за један дан, и на здевање; ако ли буде на далеко, онда њо један од куће, и за три дана да њокосе, и ујласће, и здену.*⁸⁵ На основу овога следи да су око припреме сена на бањској метохији били задужени меропси, сокалници и мајстори, док је наглашено да су попови од тога били изузети.⁸⁶ Из ове три набројане категорије на работу припреме сена морали су да се одазову сви они који су били у стању *косу да држе*, тј. сви радно способни мушкарци.⁸⁷ То је важило

онда када су ове обавезе извршаване негде у близини (вероватно у атару села у коме су радници живели), а ако се ишло даље, онда је на припрему сена одлазио *њо један од куће*.⁸⁸ Кошење је била једна од најхитнијих земљорадничких работа, па не чуди што су сви радно способни мушкарци били дужни да је обављају.⁸⁹

За припрему сена радници су морали да одвоје три дана: први су косили, други пластили покошено, а трећи су све то садевали.⁹⁰ Након што је трава била покошена, остављана је да се осуши (није смела да се пресуши). Затим је покошена трава (сено) била сакупљана у пластове, да би на крају била транспортована, за шта је коришћена људска или сточна радна снага, у зависности од услова. На крају је сено садевано у један стог.⁹¹

И у Грачаничкој повељи је било записано да се припрема сена обављала из три дела, а речено је падало на плећа меропаса. Тачније, повеља је прописивала: *И ојей издаде и ливаду најдробицом делећи да косе бедбу накосицом, да сјласће и здену.*⁹² За разлику од претходно анализираних докумената, на овом месту се среће одредба да је жребом меропсима одређивано ко ће који део ливаде косити, па коме је на тај начин шта припало, то је и обрађивао. Ове работе обављане су накосицом, а у тим ситуацијама су сви радно способни мушкарци морали да косе.⁹³ Требало би додати још и то да је кошење обављано бедбом.⁹⁴

[84] Милош Благојевић, „Планине и пашњаци у средњовековној Србији (XIII и XIV век)“, 74. Још се на неким местима среће одредба о кошењу сена у дужини од једног дана. Стојан Новаковић, *Законски стиоменици српских држава средњеје века*, 431; Раде Михаљчић, *Закони у сѣарим српским исѣравама*, 167; Синиша Мишић, „Хрисовуље цара Стефана Душана о Светом Петру Коришском са сабора у Крупиштима“, 66.

[85] Раде Михаљчић, *Закони у сѣарим српским исѣравама*, 142.

[86] Ове три категорије зависног становништва имале су да косе сено и на дечанском имању. У свим Дечанским хрисовуљама стоји заповест: *А сено да косе како меројси ѡако и сокалници, ѡако и сви мајстори*. Раде Михаљчић, *Закони у сѣарим српским исѣравама*, 152, 156, 161.

[87] Кошење сена била је једна од најтежих работа, па је стога искључивала учешће стараца, жена и деце. Милош Благојевић, „Планине и пашњаци у средњовековној Србији (XIII и XIV век)“, 72.

[88] Раде Михаљчић, *Закони у сѣарим српским исѣравама*, 142.

[89] Милош Благојевић, „Планине и пашњаци у средњовековној Србији (XIII и XIV век)“, 72.

[90] Милош Благојевић, *Земљораднички закон: средњовековни рукопис*, 278.

[91] Милош Благојевић, „Планине и пашњаци у средњовековној Србији (XIII и XIV век)“, 72-73.

[92] Раде Михаљчић, *Закони у сѣарим српским исѣравама*, 149.

[93] Милош Благојевић, *Земљораднички закон: средњовековни рукопис*, 281.

[94] Бедба је била допунски радни намет зависног становништва одмерена бројем дана или површином земље коју је требало обрадити (у овом случају покосити). Најчешће се односила на орање. Детаљније о бедби видети у: Милан Влајинац, „Бедба и заманица као мобарска и кулчарска работа у

Поред горе наведених категорија зависног становништва, и власи су на неким метохијама морали да припремају сено. Реч је о манастиру Св. Ђорђа Скоропостижног код Скопља, за који је било прописано *...и сено да косе ош крућа воз*.⁹⁵ То је у ствари одредба из Закона *Свештої Симеона и Свештої Саве* који је делом сачуван у овој повељи. За влахе је била одређена норма колико да покосе (*воз сена*) што је вероватно количина коју је радник могао да покоси за један дан.⁹⁶ Власи су, поред тога што су косили за потребе манастира, то исто чинили за своју стоку, јер су зими велике количине сена трошили на своја многобројна стада. Власи Брођани су на светоарханђеловској метохији имали *...сено да косе дома...*, тј. косили су сено за манастирске овце о којима су бринули.⁹⁷ На истом поседу сви власи су морали *...у зимишћу да косе сено кобилама*.⁹⁸ Овде је реч о неодмереној работи, јер су власи косили онолико колико је било потребно да би кобиле преживе зиму.⁹⁹

За већ помињано светоарханђеловско имање, тачније за људе из села Сењани, донет је *lex specialis* (*Сењанима закон*) у оквиру Светоарханђеловске хрисовуље. Ту је за становнике реченог села, између осталог, било одређено следеће: *...и три дана сена да косе на Брњашчи заманицом, а друтамо да их не џоне на сено ниши на орање*.¹⁰⁰ Сењани су, као и зависни људи са бањске метохије, морали да раде три дана на припреми сена (с тим да овде није наглашено да се један дан косило, други пластило, а трећи здевало, већ је само

поменуто кошење), али за разлику од ових других, њима је било тачно одређено где то обављају (*на Брњашчи*). На овом месту је поменуто и то да су они били у обавези да кошење обављају заманицом.¹⁰¹

Кошење заманицом може се пронаћи и у 68. члану Душановог законика, где је било одређено да меропси на овај начин раде пронијару.¹⁰² Закономиком првог српског цара било је заповеђено следеће: *Меројсима закон њо свој земљи: ...и заманицом да му косе сена дан један*.¹⁰³

Дакле, сви подаци анализирани у овом делу текста указују на закључак да је припрема сена у средњем веку била врло битна работа зависног становништва, без које не би могла да функционишу имања феудалаца, манастирске метохије, а свакако ни сточарска и земљорадничка домаћинства.

Работе у вези са гајењем и прерадом лана

Што се тиче лана, требало би укратко рећи да је то биљка пореклом са Истока, од које су прављена влакна коришћена у изради тканина.¹⁰⁴ У Европи је она била позната у

[101] Заманица је била неодгодива радна обавеза коју су обављали сви способни радници. То оптерећење захтевало је велики број руку и брзину у обављању посла (као што је припрема сена). Тумачење филолога наводи на закључак да је ова работа обављана без икакве надокнаде и хране. Детаљније о заманици: Милан Влајинац, „Бедба и заманица као мобарска и кулчарска работа у Србији средњег века“, 47-66; Милош Благојевић, „Заманица“, у: *Лексикон српској средњег века*, 212.

[102] Пронија је термин који је у Ромејском царству од XI до XV века означавао облик условног власништва над земљом или било којим извором прихода, а које је уживао корисник проније, уз обавезу обављања војне службе цару. Први помен проније на тлу српских земаља среће се у повељи краља Стефана Уроша II Милутина манастиру Св. Ђорђа Скоропостижног код Скопља из 1299/1300. године. Од тада се овај систем усталио у држави Немањића, као и онима које су настале након гашења ове династије. Божидар Ферјанчић, „Пронија“, у: *Лексикон српској средњег века*, 589-591.

[103] *Душанов законик*, 173.

[104] Поред лана, још једна индустријска биљка имала је битно место у средњем веку на тлу српских земаља. Реч је о хмељу, пољопривредној култури коришћеној тада, као и данас, у производњи пива. Међутим, та тема због своје комплексности завређује да буде засебно обрађена, тако да ће у наредном броју Зборника радова Народног музеја у Чачку бити говора о узгоју хмеља и производњи пива као работи зависног становништва. Није згорег поменути да је гајена и прерађивана и

Србији средњег века“, *Глас СНД II* (1927):47-66; Иван Божић, „Параспор у Скадарској области“, *Зборник радова Византолошкој инститиуија 4* (1956): 13-30; Милош Благојевић, „Бедба“, у: *Лексикон српској средњег века*, 37-38.

[95] Стојан Новаковић, *Законски сјоменици српских држава средњег века*, 619.

[96] Милош Благојевић, „Планине и пашњаци у средњовековној Србији (XIII и XIV век)“, 82.

[97] Сениша Мишић – Татјана Суботин-Голубовић, *Светоарханђеловска хрисовуља*, 142.

[98] Исто, 144.

[99] Милош Благојевић, „Планине и пашњаци у средњовековној Србији (XIII и XIV век)“, 75.

[100] Сениша Мишић – Татјана Суботин-Голубовић, *Светоарханђеловска хрисовуља*, 124.

праисторији, а Словени (укључујући и Србе) знали су за њу још у прапостојбини. Ланене тканине имале су у средњем веку исти значај као данас памук, па је, самим тим, то била једна од најзначајнијих индустријских биљака.¹⁰⁵ Ланене тканине употребљаване су за израду пешкира, постељине, декоративне и летње одеће, постава за зимску одећу итд.¹⁰⁶

.....
 конопља. Међутим, о овој биљци подаци су веома штурни, тако да се о њој врло мало зна. Љубомир Стојановић, *Сѝари српски записи и најѝиси I* (Београд: Српска краљевска академија, 1902), 82; Милош Благојевић, *Земљорадња у средњовековној Србији*, 90. Међу набројане индустријске културе ваља сврстати и *quadum*. Реч је о биљци од које се добијала плава боја. У првој половини XV века (тачније, 1430. године) покушано је да се она узгаја у Конавлима, јер су Дубровчани желели да је употребљавају за бојење вуне. Што се тиче унутрашњости српских земаља, нема чак ни наговештаја да је ова биљка гајена. Милош Благојевић, *Земљорадња у средњовековној Србији*, 90.

[105] Сениша Мишић, „Гајење и прерада лана и конопље у Србији XIV-XVI века“, *Историјски часопис 39* (1994): 47; Исти, „Лан“, у: *Лексикон српској средњеј века*, 361-362; Милош Благојевић, *Земљорадња у средњовековној Србији*, 89.

[106] Душанка Динић-Кнежевић, *Тканине у ѝривреди средњовековној Дубровника* (Београд: САНУ, 1982), 6; Сениша Мишић, „Гајење и прерада лана и конопље у Србији XIV-XVI века“, 48; Исти, „Лан“, у: *Лексикон српској средњеј века*, 361-362. Важност ланених тканина расте уколико се има у виду значај истих у погребним обредима. Наиме, према народном веровању, кожа и вуна су избегаване у погребном култу због повезаности „вука и јагњета“, па би вуна у том контексту асоцијирала на „вукодлака“. С друге стране, лан се сматрао чистом и пожељном тканином. Из тог разлога су покров и кошуља покојника морали бити од лана. Додуше, покров није сечен маказима, већ каменом, јер уколико би био сечен „гвожђем“ тако би се навукла гнев демона. Све у свему, значај ланених тканина био је у томе да се магијски спречи повампирење преминулог. Сретен Петровић, *Српска миѝологија: у веровању, обичајима и риѝуалу* (Београд: Дерета, 2015)², 712. Још је Херодот забележио да су Египћани носили ланене кошуље, а забрањивали су улажење у храм у вуненој одећи. Такође, строго су избегавали сахрањивање у одећи направљеној од вуне. Отац историје написао је следеће: *Носе ланене кошуље, украшене око колена ресама, које они зову „каласирис“, а ѝреко њих бели вунени ѝрѝач. Али се у вуненој одећи не иде у храм ниѝи се ико у њој сахрањује, јер се ѝо смѝтра за ѝрех. Слажу се у ѝома с Орфејевим и Баховим мисѝеријама, које су, у сѝвари, еѝѝајске и Пиѝѝаѝорине. Наиме, ко је ѝосвећен у доѝичне мисѝерије не сме никако биѝи сахрањен у вуненом оделу... Ндѝ. II, 81. Да је међу српским средњовековним живљем владао страх од вампира и вукодлака јасно сведочи 20. члан Душановог законика, који је прописивао: *И ѝуди који с враѝбином ваде (ѝела) из ѝрובה ѝе их сѝаљују, село које ѝо учини да ѝлаѝи вражду. И ако буде ѝој на ѝо доѝао да му се одузме ѝѝовесѝво. Душанов законик*, 156. Дакле, због учесталог скрнављења тела покојника због уврженог страха од вампира и вукодлака царском наредбом је унет један члан у Законик којим је било наређено строго кажњавање оних који су се бавили реченим радњама. О вампирима и вукодлацима, као и обредима обављаним да би се спречила њихова појава, прочитајте: Раде Михаљчић, Никола Ф. Павковић, „Вукодлак, вампир“, у: *Лексикон српској средњеј века*, 108-109; Сретен Петровић,*

Тканине које су служиле за прављење одеће биле су бојене, док су оне за постељину биле беле.¹⁰⁷ Лан је (као и вуна) у средњем веку био мање цењена сировина за прављење одеће.¹⁰⁸

Земљорадници су за своје потребе гајили, а затим прерађивали одређену количину лана.¹⁰⁹ Овом исказу у прилог иде одредба из Светоарханђеловске хрисовуље, којом је било прописано за свако сеоско газдинство да манастиру даје *...лана ѝригесетѝ ѝовесма мерних*.¹¹⁰ Цитат указује да је производња лана била велика (барем на поседима манастира Св. Арханђела код Призрена), с обзиром да ово није била мала количина, па је вероватно свако или, пак, већина домаћинства гајила количине неколико пута веће од наведене.¹¹¹

На појединим манастирским метохијама зависни ѝуди су уместо лана давали готово уже које је вероватно било прављено од лана (додуше, можда и од конопље). То је био случај са манастиром Св. Богородице на Бистрици, за чије је подложнике било речено: *Такожде и Госѝождину дневи јаѝњешине да гају на всако ѝодѝиѝе и уже*.¹¹²

.....
Српска миѝологија: у веровању, обичајима и риѝуалу, 208-217, 705-739. Дobar етнографски опис о обичајима и веровањима Срба у појаву *magia posthuma*, а за период након пропасти српских средњовековних земаља (тачније, за XVIII столеће) погледати: *Вамѝири у Србији у XVIII веку: књѝа и коменѝари*, коментаре написала Марија Клеут; превела Ниволина Зобеница (Београд: Службени гласник, 2018).

[107] Сениша Мишић, „Гајење и прерада лана и конопље у Србији XIV-XVI века“, 48.

[108] Бојан Поповић, Бранислав Цветковић, „Одевање и кићење“, у: *Приваѝни живѝој у српским земљама средњеј века*, 369, 372-373. Додуше, у позном средњем веку ткање вуне је усавршено, тако да су вунене тканине са Запада биле на високој цени. Душанка Динић-Кнежевић, *Тканине у ѝривреди средњовековној Дубровника*, 31-32; Бојан Поповић, Бранислав Цветковић, „Одевање и кићење“, у: *Приваѝни живѝој у српским земљама средњеј века*, 369. Ваљало би рећи још и то да је од XII века Енглеска постала главни произвођач вуне у Европи. Сидни Пеинтер, *Историја средњеј века (284-1500)*, 256-257.

[109] Милош Благојевић, *Земљорадња у средњовековној Србији*, 89.

[110] Сениша Мишић – Татјана Суботин-Голубовић, *Свештоарханђеловска хрисовуља*, 140.

[111] Сениша Мишић, „Гајење и прерада лана и конопље у Србији XIV-XVI века“, 50; Исти, „Лан“, у: *Лексикон српској средњеј века*, 361-362; Милош Благојевић, *Земљорадња у средњовековној Србији*, 89.

[112] Стојан Новаковић, *Законски сѝоменици српских држава средњеј века*, 591; Милош Благојевић, „О аграрним односима у

Сачувано је сведочанство да је, барем понекад, зависно становништво било ослобађано давања лана. Рецимо, та олакшица је важила за становнике већ помињаног села Сењани, за које је цар Стефан Душан одредио ...*да им не узимају лана...*¹¹³ Исти владар је за зидаре из села Пнуће, између осталог, заповео да им није ...*ни лана...*¹¹⁴

У средњовековним документима работе које су у вези са гајењем и прерадом лана срећу се само једном. Реч је о повељи коју је краљ Стефан Душан издао Хиландару прилажући му, између 1343. и 1345. године, цркву Св. Николе у Врању. Овом исправом било је одређено следеће: *Меројси који сеју лан – да ја ѿшайају и суше и шару, и да ѿредају ѿшов (обраћен). А ошроци који сеју лан – да ја скуйљају и да ја ѿшайају и суше, а да ја не шару.*¹¹⁵ Из овог дела документа следи закључак да су лан гајили меропси и отроци, а сведочи и на који га је начин зависно становништво прерађивало у готову тканину. Може се претпоставити да је у средњовековном устројству поделе рада прерада лана у готову тканину падала на терет женског дела популације.¹¹⁶

Након обављене сетве није било већих послова све до жетве, када су стабљике лана чупане из земље, а затим везиване у мале снопове.¹¹⁷ Снопови лана су потом потапани

у воду (*шойила*) да би стабљике омекшале. Лан је топљен у рекама и потоцима, тачније у плићацима, где је вода била топлија.¹¹⁸ Та места називана су *шойила*.¹¹⁹ Овај процес се обављао да би се влакна одвојила од стабљике.¹²⁰ Након овога лан је сушен¹²¹, а после сушења морао је да се таре. Справе којима се лан тро називане су ступама (касније трлицама).¹²² Ово су обављали меропси, али не и отроци, који су такође припадали поменутој цркви Св. Николе. На крају се приступало финијем чишћењу влакана од преосталих стабљика, а затим су влакна слагана у повесма¹²³, односно свежањ вуне, кудеље или лана који се везивао око преслице.¹²⁴

Да је са узгојем лана настављено и након пропасти српских средњовековних држава сведоче османски документи. Потврда изреченог може се пронаћи у већ помињаном попису области Бранковића спроведеног 1455. године, где се сразмерно често среће наплата дажбине људима који су на својим имањима узгајали лан.¹²⁵ Тај доходак, знан под термином ушур, узиман је у износу од једне

.....
Полимљу крајем XII и почетком XIII века", у: *Немањићи и Лазаревићи и српска средњовековна државност*, 187.

[113] Синиша Мишић – Татјана Суботин-Голубовић, *Свешто-арханђеловска хрисовула*, 124.

[114] Исто, 140.

[115] Стојан Новаковић, *Законски сјоменици српских држава средњега века*, 414; Смиља Марјановић-Душанић, „Повеља краља Стефана Душана о поклањању цркве Светог Николе у Врању манастиру Хиландару“, 77; Раде Михаљчић, *Закони у сшарим српским исправама*, 169.

[116] Александра Фостиков, „Жена – између врлине и греха“, у: *Приватни живој у српским земљама средњега века*, 329, 330. Жене су, поред наведеног, имале као обавезу да перу веш, шију, израђују остале врсте тканина, везу итд. Члан 64. Душановог законика штитио је сироту прељу (кудељницу). Тачније, поменути је гласио: *Сироша ѿреља да је слободна исто као и ѿй. Душанов законик*, 172; Александра Фостиков, „Жена – између врлине и греха“, у: *Приватни живој у српским земљама средњега века*, 330.

[117] Милош Благојевић, *Земљорадња у средњовековној Србији*, 89.

[118] Синиша Мишић, „Гајење и прерада лана и конопље у Србији XIV-XVI века“, 50; Исти, „Лан“, у: *Лексикон српској средњега века*, 361-362.

[119] *Селишће Моилени близ Русец, ... с шойили...* Стојан Новаковић, *Законски сјоменици српских држава средњега века*, 670.

[120] Синиша Мишић, „Гајење и прерада лана и конопље у Србији XIV-XVI века“, 50; Исти, „Лан“, у: *Лексикон српској средњега века*, 361-362; Милош Благојевић, *Земљорадња у средњовековној Србији*, 89.

[121] Синиша Мишић, „Гајење и прерада лана и конопље у Србији XIV-XVI века“, 50; Исти, „Лан“, у: *Лексикон српској средњега века*, 361-362.

[122] Исто.

[123] Милош Благојевић, *Земљорадња у средњовековној Србији*, 89.

[124] Синиша Мишић, „Гајење и прерада лана и конопље у Србији XIV-XVI века“, 50.

[125] *Oblast Brankovića: opširni katastarski popis iz 1455. godine*, 4, 5, 9, 10, 13, 19, 21, 22, 25, 26, 28, 31, 32, 33, 34, 35, 38, 39, 40, 43, 44, 47, 48, 49, 50, 51, 53, 54, 60, 62, 63, 64, 66, 67, 68, 71, 72, 75, 76, 78, 79, 81, 82, 84, 86, 87, 91, 93, 94, 97, 101, 102, 104, 105, 107, 110, 111, 112, 114, 115, 116, 118, 121, 123, 124, 125, 127, 128, 131, 132, 137, 139, 140, 143, 144, 146, 147, 150, 151, 152, 153, 154, 155, 156, 158, 163, 164, 165, 166, 167, 172, 173, 174, 175, 176, 178, 179, 180, 181, 182, 186, 188, 189, 190, 191, 193, 199, 207, 211, 214, 216, 217, 219, 221, 223, 224, 225, 227, 228, 230, 231, 233, 236, 237, 241, 242, 243, 245, 246, 247, 248, 252, 253, 254, 260, 261, 263, 264, 268, 270, 272, 273, 274, 278, 280, 281, 285, 287, 288, 290, 292, 293, 294,

десетине.¹²⁶ Дакле, када је султан Мехмед II Освајач прикључио територију породице Бранковић својој држави, он је затекао бројне земљораднике који су гајили лан. Сходно томе, Османско царство је у свој порески систем уврстило наплату узгоја ове, како се чини, широко распрострањене биљке.

Закључак

Сумирајући резултате добијене у овом раду, може се закључити да обрада винограда у средњем веку није била нимало лак посао. Од садње до бербе требало је обавити читав низ работа да би принос био успешан. У периоду од краја XII до средине XV века виноградарство је у српским земљама било у константном успону. Да би гајење винове лозе било успешно, требало је уложити много труда и времена, али и новца, па стога не чуди што је развој текао споро. За обављање горе поменутих работа биле су задужене разне категорије зависног становништва (највише меропси и сокалници, али и отроци, власи, мајстори, попови, дијаци, чак и ситна властела). На који начин су виногради обрађивани сачувано је мало помена за унутрашњост српских земаља, док су за Приморје подаци нешто богатији и детаљнији.

Што се тиче припреме сена, она је у средњем веку спадала у битније работе, јер без сена зими није могла да се замислити прехрана стоке која је, без довољне количине сена, умирала.¹²⁷ Процес припреме сена

састојао се из три повезане работе: прво је трава кошена и остављана да се осуши. Затим је покошена и осушена трава (тј. сено) сакупљана у пластове, да би на крају била садевана у један стог. Ове работе најчешће су извршавали меропси и сокалници, али и мајстори, власи, Арбанаси, властела (само на светоарханђеловској метохији). Сасвим сигурно, манастирима су биле потребне велике количине сена, јер су поменути били велики поседници стоке. И земљорадницима, а нарочито сточарима, сено је било неопходно током зиме. Сеоска домаћинства морала су да имају сено и због обавезе познате под именом *позоб*¹²⁸, а пошто нису могли знати када ће владар или неки његов службеник који је имао право на позоб наићи, вероватно су

.....
ако дође јосиодар и заштражи, манастиру сено њо га се узме. Раде Михаљчић, Закони у старим српским исправама, 143.

[128] Позоб је била обавеза давања зоби (овса) и сена за коње који су припадали владару и његовој пратњи. Манастирска имања била су ослобађана те дажбине. Ово је било значајно давање, јер је осигуравало храну владаревим коњима, преко потребним за ратну службу. Милош Благојевић, „Оброк и приселица“, *Историјски часопис 18* (1971): 165-188; Исти, „Позоб“, у: *Лексикон српској средњеј века*, 535. Сувишно је говорити какав су значај имали ратни коњи у средњовековном друштву. Бојни коњ је био сматран за знак достојанства. Иван Божић је изнео мишљење да је коњ представљао саставни део *signum domini* и да се предавао наследнику престола са осталим обележјима власти. Овоме у прилог иде и сведочење архиепископа Данила II који је забележио да је краљ Стефан Драгутин препуштајући престо брату, краљу Стефану Урошу II Милутину, дао: *...коња своја и оружје своје...* Данило Други, *Животи краљева и архиепископа српских. Службе, приредили Гордон Мак Данијел и Дамњан Петровић* (Београд: Просвета, 2008), 72. О ратним коњима прочитати: Иван Божић, „Коњ добри и оружје (Уз члан 48 Душановог законика)“, *Зборник МС ДН 13-14* (1959): 85-92; Раде Михаљчић, „Коњ“, у: *Лексикон српској средњеј века*, 314-315. С друге стране, највише су гајени мали, издржљиви коњи, скромни у својој исхрани, на којима су власи преносили робу по тешко проходним и кршевитим планинским путевима. Без оваквих коња није се могла замислити увозна и извозна трговина на тлу српских земаља. Реља В. Катић, *Сточарство средњовековне Србије*, 35; Раде Михаљчић, „Коњ“, у: *Лексикон српској средњеј века*, 314-315. Коњи су, поред наведеног, коришћени и у сточној запрези, јер су се кретали брже од волова, па је њихов дневни учинак приликом орања могао бити већи. Међутим, како се чини, у српским земаљама средњег века мало су употребљавани коњи у сточној запрези. Милош Благојевић, *Земљорадна у средњовековној Србији*, 51-64; Никола Миновић, „Земљорадничке работе зависног становништва у српским земљама средњег века (1. део)“, 28 (нап. бр. 20). Најобимнији рад посвећен коњу у средњем веку (додуше, ограничен на територију средњовековне босанске државе) представља монографија Есада Куртовића (Esad Kurtović, *Konj u srednjovjekovnoj Bosni*).

.....
 295, 299, 300, 301, 302, 303, 306, 307, 308, 309, 310, 322, 323, 324, 330, 332, 333, 334, 337, 338, 339, 344, 345, 346, 347.

[126] Када је реч о ушуру на лан, исти је наплаћиван у новцу (акчама). *Oblast Brankovića: opširni katastarski popis iz 1455. godine*, 359. Ишчитавањем катастарског пописа за област Бранковића може се приметити да није на свим имањима наплаћиван ушур од лана, па из тога следи закључак да нису сва домаћинства гајила ову пољопривредну културу.

[127] *И шито јомре цркви добишка још зиме, да бсе јлаше јизви кои буду јојасли јашишја црквна*. Стојан Новаковић, *Законски сјоменици српских држава средњеј века*, 618. У ситуацијама када манастири нису имали довољно сена да презиме, они су могли да прибегну томе да узму од својих феудалних подложника. Краљ Стефан Урош II Милутин је овај чин забранио на поседима Бањске, осим у изузетним ситуацијама. У Бањској хрисувољи стоји наредба: *Сено да се не узима људима манастирским, сем*

у сваком тренутку морали имати одређену количину сена у резерви.

На самом концу овог рада требало би још једном истаћи да је значај лана у средњем веку био огроман, јер су од ланених тканина прављени одећа и постељина. Лан су гајили земљорадници (помињу се само меропси и отроци, мада је могуће да су то чинили и остали), а обављали су и работе у вези са његовом прерадом. Стабљике лана су после жетве чупане из земље и везиване у снопове. Затим су ти снопови потапани у воду, а то је чињено да би стабљике омекшале и да би се на тај начин влакна лакше одвојила. После овога лан је сушен, да би се сув касније тро. На крају, влакна су још једном чишћена, а потом слагана у повесма. Пошто су биле обављене све набројане работе, зависно становништво је господарима предавало готов лан. Може се претпоставити да је гајење лана било широко распрострањено, како на малим поседима зависних људи, тако и на великим феудалним имањима.

Извори:

Алексић Владимир, „Повеља цара Стефана Душана властеличићу Иванку Пробиштитовићу“, *Сџари српски архив* 8 (2009): 69-80.

Brokijer Bertrand de la, *Putopis: putovanje preko mora: kroz Palestinu, Malu Aziju, Srbiju i Francusku* (Београд: Ћогоја штампа, 2002)

Благојевић Милош, *Земљораднички закон: средњо-вековни рукопис* (Београд: САНУ, 2007)

Бојанин Станоје, „Повеља цара Стефана Душана о даровању села Лесковљане манастиру Хиландару“, *Сџари српски архив* 4 (2005): 119-134.

Вамјири у Србији у XVIII веку: књиџа и коменџари, коментаре написала Марија Клеут; превела Никола Зобеница (Београд: Службени гласник, 2018)

Визанџијски извори за исџорију народа Јуџославије, џом III, уредници Фрањо Баришић и Божидар Ферјанчић (Београд: Византолошки институт САНУ, 1966)

Визанџијски извори за исџорију народа Јуџославије, џом VI, уредници Фрањо Баришић и Божидар Ферјанчић (Београд: Византолошки институт САНУ, 1986)

Вујошевић Жарко, „Повеља браће Драгаша Хиландару о Цркви Св. Власија“, *Сџари српски архив* 10 (2011): 71-86.

Вујошевић Жарко, „Повеља господина Константина Драгаша Хиландару о поклонима војводе Дмитра (Хил. 63)“, *Сџари српски архив* 9 (2010): 111-133.

Вујошевић Жарко, „Хрисовуља цара Стефана Душана Хиландару о селу Потолину“, *Сџари српски архив* 5 (2006): 115-137.

Данило Други, *Живоџи краљева и архиеџискоџа српских. Службе*, приредили Гордон Мак Данијел и Дамњан Петровић (Београд: Просвета, 2008)

Драгичевић Павле, „Повеља „царице“ Јевдокије и њеног сина Константина о даривању Хиландару њихове баштинске цркве у Архиљевици“, *Сџари српски архив* 10 (2011): 87-102.

Душанов законик, приредио Ђорђе Бубало (Београд: Завод за уџбенике; Службени гласник, 2010)

Живојиновић Драгић, „Велика прилепска хрисовуља цара Стефана Душана Карејској келији Светог Саве (Хил. 149)“, *Сџари српски архив* 7 (2008): 71-90.

Живојиновић Драгић, „Повеља великог слуге Јована Оливера Манастиру Светог Димитрија у Кочанима“, *Сџари српски архив* 11 (2012): 25-32.

Живојиновић Драгић, „Скопска хрисовуља цара Душана за келију Светог Саве Јерусалимског у Кареји (Хил. 31)“, *Сџари српски архив* 7 (2008): 59-70.

Ивановић Милош, „Хрисовуља краља Стефана Душана којом хиландарском пиргу у Хрусији поклања Цркву Св. Богородице у Липљану“, *Сџари српски архив* 13 (2014): 33-64.

Константин Философ, *Живоџи Сџефана Лазаревића, десџџџа српскоџ*, превод и напомене Гордана Јовановић (Београд: Издавачки фонд Српске православне цркве Архиепископије београдско-карловачке, 2009)

Марјановић-Душанић Смиља, „Повеља краља Стефана Душана о поклањању цркве Светог Николе у Врању манастиру Хиландару“, *Сџари српски архив* 4 (2005): 69-85.

Марјановић-Душанић Смиља, Суботин-Голубовић Татјана, „Повеља краља Стефана Душана Манастиру Хиландару. Потврда о поклону манастира Св. Ђорђа и села Уложишта који је приложила Милшина жена Радослава“, *Сџари српски архив* 9 (2010): 63-73.

Марјановић-Душанић Смиља, Суботин-Голубовић Татјана, „Повеља краља Стефана Душана о поклону Хиландару села Полошко“, *Сџари српски архив* 6 (2007): 55-67.

Михаљчић Раде, *Закони у сџарим српским исџравама* (Београд: САНУ, 2006)

Михаљчић Раде, „Хрисовуља цара Уроша мелничком митрополиту Кирилу“, *Сџари српски архив* 2 (2003): 85-97.

- Мишић Синиша, „Хрисовуља краља Стефана Душана Хиландару којом прилаже властелина Рудла“, *Сџари српски архив* 9 (2010): 75-86.
- Мишић Синиша, „Хрисовуља цара Стефана Душана о оснивању Злетовске епископије“, *Сџари српски архив* 13 (2014): 181-206.
- Мишић Синиша, „Хрисовуље цара Стефана Душана о Светом Петру Коришком са сабора у Крупиштина“, *Сџари српски архив* 11 (2012): 59-90.
- Мишић Синиша – Суботин-Голубовић Татјана, *Свето-арханђеловска хрисовуља* (Београд: Историјски институт, 2003)
- Miklosich Franz, *Monumenta Serbica spectantia historiam Serbiae, Bosnae, Ragusii* (Viennae: Apud guilelmum Braumuller, 1858)
- Новаковић Стојан, *Законски сџоменици српских држава средњега века* (Београд: Српска краљевска академија, 1912)
- Oblast Brankovića: opširni katastarski popis iz 1455. godine*, priredili Hamid Hadžibegović, Adem Handžić i Ešref Kovačević (Sarajevo: Orijentalni institut, 1972)
- Орбин Мавро, *Краљевсџиво Словена* (Београд: Српска књижевна задруга, 1968)
- Петровић Владета, „Две хрисовуље краља Стефана Душана којима потврђује Хрељине поклоне Манастиру Хиландару у Штипу и Струмици“, *Сџари српски архив* 13 (2014): 3-32.
- Свети Сава: Сабрани сџиси*, приредио Димитрије Богдановић (Београд: Просвета, 2008)
- Стојановић Љубомир, *Сџари српски записи и најписи I* (Београд: Српска краљевска академија, 1902)
- Фостиков Александра, „Збирна повеља краљева Милутина и Стефана Душана Хиландару“, *Сџари српски архив* 13 (2014): 79-142.
- Hdt. = Херодот, *Историја*, превео Милан Арсенић (Нови Сад: Издавачка радна организација Матице српске, 1988)
- Литература:**
- Бабингер Франц, *Мехмед Освајач и његово доба* (Нови Сад: Матица српска, 1968)
- Бикић Весна, „Кухиња и трпеза: посуђе у свакодневном животу“, у: *Привајни живоју српским земљама средњега века*, приредиле Смиља Марјановић-Душанић и Даница Поповић (Београд: Слио, 2004), 139-160.
- Благојевић Милош, „Закон светог Симеона и светог Саве“, у: *Немањићи и Лазаревићи и српска средњовековна државност* (Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 2004), 191-246.
- Благојевић Милош, *Земљорадња у средњовековној Србији* (Београд: Службени лист СЦГ, 2004)²
- Благојевић Милош, „О аграрним односима у Полимљу крајем XII и почетком XIII века“, у: *Немањићи и Лазаревићи и српска средњовековна државност* (Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 2004), 175-189.
- Благојевић Милош, „Оброк и приселица“, *Историјски часопис* 18 (1971): 165-188.
- Благојевић Милош, „Планине и пашњаци у средњовековној Србији (XIII и XIV век)“, *Историјски гласник* 2-3 (1966): 3-95.
- Благојевић Милош, *Србија у доба Немањића* (Београд: Вајат, 1989)
- Благојевић Милош, *Српска државност у средњем веку* (Београд: Српска књижевна задруга, 2011)
- Божанић Снежана, „Виногради у пограничном систему српског средњовековног друштва: економски, правни и религиозни карактер“, *Сџоменица Историјског архива „Срем“* 9 (2010): 87-99.
- Божјић Иван, „Коњ добри и оружје (Уз члан 48 Душановог законика)“, *Зборник МС ДН 13-14* (1959): 85-92.
- Божјић Иван, „Параспор у Скадарској области“, *Зборник радова Византјолошког инстјиушта* 4 (1956): 13-30.
- Ватен Никола, „Успон Османлија (1451-1512)“, у: *Историја Османског царсџива*, приредио Робер Мантран (Београд: Слио, 2002), 93-123.
- Веселиновић Андрија, „Чачански крај у средњем веку“, у: *Зборник радова „Бојородица Градачка у истјорији српског народа“* (Чачак: Народни музеј, 1993): 57-80.
- Влајинац Милан, „Бедба и заманица као мобарска и кулчарска работа у Србији средњега века“, *Глас Снд II* (1927): 47-66.
- Динић Михаило, *Хумско-џребињска власџела* (Београд: Научно дело, 1967)
- Динић-Кнежевић Душанка, *Тканине у џривреди средњовековној Дубровника* (Београд: САНУ, 1982)
- Ивановић Радомир, „Дечански катуни“, *Истјоријски часопис* 3 (1952): 257-264.
- Ивановић Радомир, „Катунска насеља на манастирским властелинствима“, *Истјоријски часопис* 5 (1955): 399-411.
- Inaldžik Halil, *Osmansko carstvo: klasično doba 1300 – 1600* (Beograd: Utopija, 2003)
- Јиречек Константин, *Истјорија Срба II* (Београд: Научна књига, 1952)
- Катић Реља В., *Српска средњовековна медицина* (Горњи Милановац: Дечје новине, 1990)
- Катић Реља В., *Сџочарсџтво средњовековне Србије* (Београд: САНУ, 1978)

Копривица Марија В., „Попови и протопопови српске цркве у средњем веку“ (докторска дисертација, Филозофски факултет, 2011)

Kurtović Esad, *Konj u srednjovjekovnoj Bosni* (Sarajevo: Univerzitet, 2014)

Лексикон градова и шртова средњовековних српских земаља – према писаним изворима, редактор Синиша Мишић (Београд: Завод за уџбенике, 2010)

Лексикон српској средњеј века, приредили Сима Ћирковић и Раде Михаљчић (Београд: Knowledge, 1999)

Миновић Никола, „Војска“ као работа зависног становништва“, *Зборник радова Народної музеја XLVI* (Чачак, 2016): 27-36.

Миновић Никола, „Земљорадничке работе зависног становништва у српским земљама средњег века (1. део)“, *Зборник радова Народної музеја XLIX* (Чачак, 2019): 25-40.

Миновић Никола, „Риболов и лов као работе зависног становништва (према манастирским повељама)“, *Зборник радова Народної музеја XLVIII* (Чачак, 2018): 7-21.

Миновић Никола, „Тврди град“: Градозиданије и градобљуденије као работе зависног становништва“, *Зборник радова Народної музеја XLVII* (Чачак, 2017): 7-21.

Мишић Синиша, „Гајење и прерада лана и конопље у Србији XIV-XVI века“, *Историјски часопис 39* (1994): 47-57.

Мишић Синиша, *Хумска земља у средњем веку* (Београд: DBR International Publishing, 1996)

Новаковић Стојан, *Село* (Београд: Српска књижевна задруга, 1965)

Пейнтер Сидни, *Историја средњеј века (284 – 1500)* (Београд: Слио; Бања Лука: Глас српски, 1997)

Петровић Сретен, *Српска митологија: у веровању, обичајима и ријучалу* (Београд: Дерета, 2015)²

Пириватрић Срђан, *Самуилова држава* (Београд: Византолошки институт САНУ, 1998)

Поповић Бојан, Цветковић Бранислав, „Одевање и кићење“, у: *Приватни живој у српским земљама средњеј века*, приредиле Смиља Марјановић-Душанић и Даница Поповић (Београд: Слио, 2004), 367-393.

Радић Радивој, „Болести и лечење“, у: *Приватни живој у српским земљама средњеј века*, приредиле Смиља Марјановић-Душанић и Даница Поповић (Београд: Слио, 2004), 394-418.

Радић Радивој, *Црно сталеће: Време Јована V Палеолога (1332-1391)* (Београд: Завод за уџбенике, 2013)

Рајичић Миодраг, „Основно језгро државе Дејановића“, *Историјски часопис 4* (1954): 228-235.

Спремић Момчило, *Десиој Ђураћ Бранковић и његово доба* (Београд: Српска књижевна задруга, 1994)

Спремић Момчило, „Јело и пиће“, у: *Приватни живој у српским земљама средњеј века*, приредиле Смиља Марјановић-Душанић и Даница Поповић (Београд: Слио, 2004), 113-138.

Тарановски Теодор, *Историја српској права у немањихкој држави* (Београд: Службени лист СРЈ, 1996)²

Тошић Ђуро, „Сточарство у средњовековној требињској области“, *Историјски гласник 1-2* (1995): 37-50.

Тошић Ђуро, *Требињска област у средњем вијеку* (Београд: Историјски институт САНУ, 1998)

Ћирковић Сима, „Албанци у огледалу јужнословенских извора“, у: *Илири и Албанци* (Београд: САНУ, 1988), 323-360.

Ћирковић Сима, *Историја средњовековне босанске државе* (Београд: Српска књижевна задруга, 1964)

Ћирковић Сима, „Мерење и мере у средњовековној Србији“, у: *Работници, војници, духовници. Друштва средњовековној Балкана* (Београд: EQUILIBRIUM, 1997), 135-168.

Ћирковић Сима, *Срби у средњем веку* (Београд: Идеа; Глосаријум; Службени гласник, 1995)

Ферјанчић Божидар, „Албанци у византијским изворима“, у: *Илири и Албанци* (Београд: САНУ, 1988), 285-322.

Ферјанчић Божидар, Ћирковић Сима, *Стефан Душан, краљ и цар: 1331-1355* (Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 2005)

Фостиков Александра, „Жена – између врлине и греха“, у: *Приватни живој у српским земљама средњеј века*, приредиле Смиља Марјановић-Душанић и Даница Поповић (Београд: Слио, 2004), 323-366.

Шаркић Срђан, „Правни положај властеле у средњовековној Србији“, *Зборник радова Правној факултету у Новом Саду XLIV 1* (2010): 7-27.

Шкриванић Гавро, *Оружје у средњовековној Србији, Босни и Дубровнику* (Београд: Научно дело, 1957)

AGRICULTURAL WORK OF DEPENDENT POPULATION IN SERBIAN MIDDLE AGE COUNTRIES (2nd PART)

The dependent population that lived on the territory of the medieval Serbian countries was burdened by many "hard and easy tasks", which they owed to rulers and feudal masters (both secular and religious). These tasks included, among other works, cultivation of vineyards, preparation of hay, as well as cultivation and processing of flax.

As for the cultivation of vineyards, it should be said that this burden used to be given great significance due to the great importance that wine used to have in medieval society. The charters contain numerous data showing that vassals were released from cultivating the vineyards of their previous masters (rulers and nobles), but that they were therefore obliged to work in the vineyards which belonged to the monasteries. This labor was measured by the number of days or by the area of land to be cultivated.

When it comes to preparing hay, it is another very important task. Namely, monasteries (not only them,

but also rulers, nobles, as well as livestock households) were large owners of cattle. In order for them to be able to feed the cattle during the winter, it was necessary to prepare significant amounts of hay. That is why the workers were obliged to provide the necessary stock of hay for the needs of the monastery cattle. This task was usually determined by the number of days, although the workers often had to mow as much hay as the masters needed, so in this case this obligation was uncontrolled.

Medieval written sources contain far less information about the obligation to grow and process flax. This industrial plant played an important role in people's lives because towels, bedding, decorative and summer clothes, linings for winter clothes, etc. were made of linen fabrics. Due to the obvious importance that flax had in the Middle Ages, many households used to cultivate it on their estates. Accordingly, they were obliged to give a part of the yield to their lords, but they also had to process the flax before they handed it over.

Nikola MINOVIĆ, MA

LES BESOINES AGRICOLES DE LA POPULATION VASSALE DANS LES TERRITOIRES SERBES DU MOYEN-ÂGE (2ème partie)

La population vassale qui vécut sur le territoire des terres serbes au Moyen-Âge, fut encombrée par de nombreuses "besognes grandes et moindres", qu'elles eurent comme dette envers les souverains et les seigneurs féodaux (autant saints que spirituels). Dans le cadre de ces devoirs de besogne, la culture des vignobles, la préparation du foin, tout comme la culture et le traitement du lin trouvèrent leur place.

En ce qui concerne la culture du vignoble, on peut dire qu'à cet encombrement fut donnée une extrême importance, à cause de l'énorme importance que le vin possédait dans la société moyenâgeuse. Sur les pages de la charte, on peut trouver de nombreuses informations à propos desquelles les sujets féodaux furent exonérés de la culture des vignobles des seigneurs précédents (souverains et châtelains), mais ils furent alors obligés de travailler dans les vignobles qui appartenaient aux monastères. Cette imposition laborieuse fut mesurée par le nombre de jours ou, bien encore, par la superficie de la terre qu'il fallait cultiver.

Lorsqu'il fut question de préparation du foin, il s'agit bien encore d'une besogne supplémentaire de grande importance. À vrai dire, les monastères (pas seulement eux-mêmes, mais aussi les souverains, les

châtelains, ainsi que les propriétés ayant des fermes) furent les grands propriétaires de bétail. Afin qu'elle puisse se nourrir pendant l'hiver, il fut nécessaire de préparer des quantités considérables de foin. Pour cette raison, les éleveurs furent dans l'obligation de pourvoir à une réserve de foin nécessaire pour le bétail des monastères. Cette imposition laborieuse fut fréquemment mesurée par le nombre de jours, bien que les manœuvres devaient souvent faucher autant de foin que les seigneurs avaient besoin, si fait que dans ce cas cette obligation ne fut pas modérée.

De biens moindres données figurent dans les sources écrites moyenâgeuses sur la nécessité de la culture et du traitement du lin. Cette plante industrielle joua un rôle important dans la vie des êtres humains, puisqu'à partir des tissus en lin furent confectionnés des serviettes de bain, des draps, des vêtements décoratifs et estivaux, des doublures pour les vêtements d'hiver etc. À cause de l'importance évidente que le lin posséda au Moyen-Âge, de nombreux foyers le cultivèrent sur leurs propriétés. En conséquence, ils furent dans l'obligation de donner aux seigneurs féodaux une partie de leur rendement, mais ils furent d'abord obligés d'effectuer son traitement et de le livrer dans cet état.

Nikola MINOVIC, M.A.